

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS

- Professor *Nils-Arvid Bringéus*, Lund: "Bonde-
lyckan" 33
Das Bauernglück 51

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

- Fil.kand. *Kati Laine-Sveiby*, Stockholm: Fem
argument mot ett nytt paradigim eller intet
nytt under solen 53
Professor *Sven B. Ek*, Göteborg: Om solens
gång 54

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Professor *Nils Storå*, Åbo: Jakt och jägare i
Norrländ 56
Jens Sigsgaard och *Ib Varnild* (red.): Det
legede vi med ... Anmäld av docent *Bo
Lönnqvist*, Helsingfors 58
Birgit Pettersson: Den farliga underklassen.
Anmäld av fil.dr *Gunilla Kjellman*, Lund . 60
Ulf Beijbom: Australienfararna. Anmäld av
fil.dr *Allan T. Nilson*, Göteborg 62
Axel Gardell: Karvstocken. Anmäld av fil.
kand *Janken Myrdal*, Stockholm 64

RIG · ÅRGÅNG 67 · HÄFTE 2

1984

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: F. Riksarkivarien *Åke Kromnow*

Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION:

Professor *Nils-Arvid Bringéus*

Docent *Mats Hellspong*, Rigs redaktör

Docent *Elisabet Hidemark*

Intendent *Hans Medelius*

Ansvarig utgivare: Docent Elisabet Hidemark

Redaktionens adress: Docent Mats Hellspong, Institutet för folklivsforskning, Lusthusporten 10, 115 21 Stockholm.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm Telefon 08/22 41 20

Års- och prenumerationsavgift 50:—

Postgiro 193958-6

Utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1984

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

”Bondelyckan”

Av Nils-Arvid Bringéus

I sin uppsats ”Svenska folklivsmålningar från 1600- och 1700-talen” i Rig 1925 fäster N. E. Hammarstedt uppmärksamheten på bildmotivet ”Bondelyckan”. Senare forskning har visat att det förekommer såväl i mera individuell utformning som oljemålning, som kopparstick och som massproducerat träsnitt (Sjögren 1931). Det framställs i våra dagar på nytt som kistebrev på Skansens Officina Typographica och motivet har senast nyttjats i ett omslagsarrangemang för Fataburen 1983. Vi skall här se lite närmare både på bilden, texten och budskapet i ett förändringsperspektiv.

Bildtraditionen

En oljemålning som daterats till 1700-talets mitt, har ansetts vara bildtraditionens upphov, bild 1 (Sjögren s. 45). Den kontrollmöjlighet som textjämförelserna erbjuder (se nedan s. 40) gör det dock inte möjligt att dela denna uppfattning. Oljemålningen kan inte vara äldre än från 1700-talets senare del då den bygger på kopparstick från denna tid. Lite ledning för stickens tillkomst lämnar en annons i Stockholmsposten 1788. Det heter här: ”Den så kallade Bonde-Lyckan graverad i koppar, och författad på vers av v. Dalin, är nyl. utkommen, och fås i Holmbergs Boklåda för 4 sk. Den som tager partie härav för landsorterne, betalar 1

Rd. för 4 exempl” (Sjögren s. 43). Nu är det emellertid inte säkert att annonsen avser det anonyma sticket, bild 2. I Kungliga biblioteket finns nämligen ytterligare en version av ”Bondelyckan” som bär signaturen ”J.L. Caton Sculp.”, bild 3. Vattenstämpeln visar året 1782, och det är därför väl så sannolikt att det är Catons version som utbjödes i tidningen. J. L. Caton (1753–1808) var verksam som tecknare, grafiker och silhuettklippare i Stockholm och till kända beställningsarbeten av honom hör bl. a. ”Bondelyckan” (Strandberg s. 292 f.).

Både kompositionellt och detaljmässigt står de båda kopparstickena varandra mycket nära. Det osignerade är dock gjort med känsligare hand.

Bonden, lutad mot sin spade, står i förgrunden. Men han avbildas inte ensam som på Ehrenstrahls bekanta målning av bondeståndets talman 1686. Vi möter honom på tunet framför stugan, som på andra sidan balanseras av den höga brunnljungen med motvikten i form av ett vagnshjul. De båda samsjefullt sammanokade oxarna drivs i riktning mot vattensån vid brunnen av en pojke med en trädgren i handen, medan en piga är på väg från brunnen med vatten i två laggade spannar, som hon bär med ok. Ett stängsel och en grind markerar gränsen till ett tredje bildplan, där utägorna

Fig. 1. "Bondelyckan." Osignerad och odaterad oljemålning i Nordiska museet.

Bonde Lyckan.

En ätta kos Bonde som hafwer en häst
 Gudfructig och ärlig, god granne der näst,
 Sin gud och Kung trogen, med hwar mans attest,
 Räds intet för Sänsmän, ej eller näst rest,
 Vor långt up i sfogen, har sällan näst gäst,
 Ar fri ifrån hergäln, frig, hunger och påst,
 Väl brukar sin åker, äng, spåde och läst,
 Förnögd med sit walmar, stin-byror och wäst,
 Sams wäl med sin Dustru den han sig har fäst,
 Vår omsorg för sina, för Själen dock wäst,
 Ar litet läghalter, god wän med sin Präst,
 Samt glad i sit arbet, den wär adrabäst.

Fig. 2. Osignerat kopparstick, Kungliga biblioteket.

vidtar, markerade med några granar och svagare konturer.

Utom spaden, bondeattributet, urskiljer man några symboliska detaljer: Hundens är trofasthetens symbol, tuppen vakksamhetens, medan snoken (?) är tecken på tomtebolucky. Det rokokopräglade rankverket är uppbyggt av såväl blommor och blad som av rotfrukter, det vackra såväl som det nyttiga. Som helhet betraktad ger bilden både ett livfullt och rofullt intryck. Allt går sin gilla gång utan jäkt, men inte utan möda. Bonden tar en vilopaus medan hans tjänstefolk och bandhund befinner sig i rörelse.

”Bondelyckan” har en otvetydigt svensk prägel och såväl redskap som andra detaljer har haft motsvarigheter i verkligheten (jfr nedan s. 44). Å andra sidan är överensstämmelsen mellan bild och text inte särskilt påfallande om man undantar målningen, bild 1. På kopparsticken saknas t. o. m. hästen och först på kistebreven, bild 5 och 6, tillkommer ett ystert föl. Man kan därför inte utesluta att det anonyma kopparsticket i sin tur haft en tidigare förebild.

”Bondelyckan” möter oss i folklig miljö tidigast i Norge, på ett par målningar som numera finns i Norsk Folkemuseum. Den ena är från Hove, Litsleherad i Telemarken, bild 4. Det är troligen en dekorationsmålare, van att måla fantasilandskap, som hållit i penseln. Med ena handen instucken i rocken och lyftad blick ter sig bonden mera självmedveten än kopparstickens svenske bonde. Såväl hästen som korna saknas men redskapen – yxa, spade, räfsa, skära och lie – har fått en mera framträdande plats än på de svenska kopparsticken. Den nästan ordagranna översättningen av texten visar dock övertygande sambandet med ”Bon-

delyckan”. Rimmet förekommer även målat på en dörr från Nedre Eiker med årtalet 1790. Bildframställningen inskränker sig dock här till bonden med spaden (Sjögren s. 44, Landsverk s. 52).

Som träsnitt påträffar vi ”Bondelyckan” tidigast på ett odaterat kistebrev från Lundströms tryckeri i Jönköping, bild 5. Stocken, varmed träsnittet tryckts, förvärvades av Nordiska museet år 1894 (invnr 79567 b) och den visar att texten är utskuren och inte uppsatt med lösa typer, som vanligen är fallet. Detta ålderdomliga förfarande har Lundström även använt för tryckningen av de båda motiven ”Skräddaren på bocken” (Bringéus 1979 s. 76) och ”Lasse och Brita” (Clausen 1973 bild 109). Ett bevarat oskuret ark i Jönköpings läns museum visar att ”Bondelyckan” tryckts ihop med dessa båda motiv. Att tryckort och boktryckare inte är angivna på något av de tre kistebreven kan bero på att Lundström inte velat skylta med sådana ”bondtryck”. Enligt inlämnade trycklistor började han sin bildproduktion år 1811 med ”trenne taflor i trädschnitt” vilka kan vara identiska med de tre populära kistebreven (Jacobsson 1982).

I Österlens museum i Simrishamn finns ett kistebrev, bild 6, tryckt i Växjö år 1821 som är så likt Lundströms framställning av ”Bondelyckan” att hans tryck måste ha varit förebilden. Växjötrycket kommer uppenbarligen från den kände boktryckaren Rasks officin (Bengtsson 1948), och vid Kulturens kistebrevsinventering har exemplar av detta kistebrev framkommit även från 1828 och 1837. Flera av stockarna från Rasks tryckeri är bevarade i Smålands museum i Växjö, dock inte den varmed ”Bondelyckan” tryckts.

Fig. 3. Kopparstick, signerat J. L. Caton, på papper från 1788. Kungliga biblioteket.

En skillnad mellan Jönköpings- och Växjötryckens bildframställning är att det ryker ur skorstenen på Rasks kistebrev, och att fönstret är mörkt som om stugan bara haft detta fönster. Bondens redskap inramar inte texten som på Lundströms blad utan är uppradade i två bildfält i omedelbar anslutning till huvudbilden. Redskapen är desamma, men man lägger märke till ett par detaljåvvikelser. Räfsan på Växjötrycket har kluvet skaft och harven har en anspänningsring i var ända.

Medan Lundströms tryck endast är försett med en enkel inramning har Rask utstofferat sitt tryck med två obelisker omslingrade med mogna druvor. Överst svävar två basunblåsande änglar som symmetriskt håller upp det hebreiska gudsnamnet. På detta sätt hade boktryckarna alltifrån barocken inramat personverser i anledning av olika högtider (Nilsson 1977 s. 45 f.). Det finns flera exempel på att Rask byggt upp sina kistebrev på liknande sätt med flera lösa klichéer, som ursprungligen brukats för annat ändamål. Av det enkla bondtrycket från Jönköping har det blivit ett pampigt helarkstryck i Växjö. Den våldsamma stilblandningen som blivit en följd av klichésammanställningen har tydligen varken boktryckaren eller köparna av kistebrevet reagerat för.

Den förenkling som översättningen av "Bondelyckan", från kopparstick till träsnitt medförde, kunde drivas ännu längre. På ett kistebrev i Svenska boktryckareföreningens samlingar möter oss bonden vid stugknuten stödd på sin spade i samma pose som på de föregående kistebreven, men här inskränker sig miljöanknytningarna till en gran, ett avlövad träd, ett par fåglar och en liggande

ko. Åkerbruksredskapen i textfältet har ersatts av ett par ymnighetshorn med druvor, äpplen och päron, bild 7. Denna förenklade version av "Bondelyckan" saknar tryckort och tryckår. Texten är emellertid satt med lösa typer varför bladet är yngre än Lundströms version.

Att motivet kan skalas av ytterligare och likväl behålla sin identitet visar den omritning, baserad på Lundströms kistebrev, som pryder pärmen till Fataburen 1983.

Den bildprocess vi här följt visar en tydlig kontinuitet, men också en lika tydlig förändring. Övergången från kopparstick till träsnitt har haft en avgörande betydelse för själva bildmotivet. Bilden har förlorat sin topografiska lokalprägel liksom många detaljer, men den har samtidigt blivit mera allmängiltig och lättläst. Genom koloreringen fick kistebreven – liksom oljemålningarna – en helt annan karaktär än kopparstickens. På grund av akvarellfärgernas blekning är det dock svårt att bilda sig en uppfattning om utseendet på de nymålade kistebreven. Hos Rask i Växjö tycks man ha varit återhållsam med färgerna. Bladet från 1821 bär bara spår av en svag gul färg på stugan, solen, bondens byxor, sädeskärvarna och delar av ornamenten.

En jämförelse mellan sticken och kistebreven å ena sidan och de tre målade versionerna av "Bondelyckan" å andra sidan visar att förändringsprocessen både kan gå emot en förenkling och emot större detaljrikedom. På de båda norska målningarna har förenklingen rentav drivits ännu längre än på kistebreven. På målningen i Nordiska museet, bild 1, har bildinnehållet tvärtemot utökats. Här möter vi åtta kor och en häst förutom två oxar. I bakgrunden betar en hjord. Ett

Fig. 4. Målad tavla från Hove, Litsleherad, Telemarken. Norsk Folkemuseum.

litet barfota vallhjon motar korna med en gren i riktning mot brunnen, där pigan håller upp vatten i den så som är placerad framför brunnskarret. Bonden står inte ensam lutad mot sin spade utan samtalat med hustrun som håller i en trägrepp, medan en pojke är upptagen med bandhunden. Tuppen har fått sällskap med ytterligare en hund och med ett par bökande svin. Bredvid jordbruksredskapen i förgrunden ligger hammare, hovtång och läst. Det hela ter sig en smula gytrigt men i själva verket möter vi här den bästa överensstämmelsen mellan bild och text.

Texttraditionen

Rubriken "Bondelyckan" möter såväl på kopparsticken som på kistebreven. I förra fallet är den en textrubrik, på kistebreven i stället en banderolltext, inkomponerad i själva bildfältet, bild 5 och 6. Även på målningen i Nordiska museet finns rubriken "Bondelyckan", medan den däremot saknas på de båda norska målningarna.

Texten på kopparsticken liksom på kistebreven omfattar tolv rader med slutrim på samma tre bokstäver "-äst" eller "-est". Här följer texten på det äldsta anonyma sticket:

En åtta kos Bonde som hafwer en häst
 Gudfruktig och ärlig, god granne der näst,
 Sin Gud och Kung trogen, med hwar mans attest,
 Räds intet för Länsman, ej eller nån rest
 Bor långt up i skogen, har sällan nån gäst,
 Är fri ifrån hergåln, krig, hunger och påst,
 Wäl brukar sin åker, äng, spade och läst,
 Förnögd med sit walmar, skin-byxor och wäst,
 Bär omsorg för sina, för Själén dock mäst,
 Är litet låghalter, god wän med sin Präst,
 Samt glad i sit arbet, den mår aldrabäst.

Catons stick har samma text, på ett litet undantag när. Fjärde strofen börjar: "Wet intet af länsman" i stället för "Räds intet för Länsman".

Jämför vi texterna på målningarna och kistebrevstexterna med dessa båda varianter är det möjligt att fastställa vilket stick som använts som förlaga. Arthur Sjögren menar att den fjärde versraden på Nordiska museets målning börjar med "R" dvs "Räds", och drar därav slutsatsen att målningen kan vara original eller förebild för kopparsticken (Sjögren s. 45). En kontroll som förste intendenten Jonas Berg haft vänligheten att göra för min räkning visar dock "att man helt klart kan konstatera att den har varianten 'Wet intet af länsman' i den aktuella raden. Av texten finns nämligen 'W... f länsman'" (brev 10/6 1983). Också de båda norska målningarna följer Catons text och måste alltså ha tillkommit efter år 1782.

Går vi till kistebreven finner vi att Lundström följt Catons text. Kistebrevet i Svenska boktryckareföreningens samlingar företer däremot förändringar på några ställen (B) vilket framgår vid jämförelse med Catons version (A):

A En åtta kos Bonde som hafwer en häst
 B En åtta Kors Bonde, med Oxar och häst
 A Bor långt up i skogen har sällan nån gäst
 B Bor långt upp i skogen, undfågnar sin gäst
 A Förnögd med sit walmar skinbyxor och wäst
 B Förnöjd med sin wallmars-räck, byxor och wäst
 A Är litet låghalter, god wän med sin präst
 B Är nykter och redlig, god wän med sin Präst

I "Sex nya wackra och roliga Wisor", ett skillingtryck från Västervik 1860, på nytt utgivet i Göteborg 1864 och i Vimmerby 1895, ingår "Bondelyckan" som vistext utan illustration. Dessvärre saknas melodiangivelse. Å andra sidan finner vi att boktryckare Rask i Växjö slopat den gamla texten på sitt kistebrev med "Bondelyckan" och ersatt den med följande åttaradiga strof, uppsatt med lösa typer:

Wid ett Torp i en Skog, med en Häst för en Plog,
 En fattig Bonde han körde och han log,
 Bäst han körde en stund, stack han pipan i mund,
 Förnöjd af hjertans grund!
 Glad på sin tufwa klen och knapp,
 Plöjde han sin lille Åkerlapp,
 War så ren i sin Sjal, tänkte ärligt och wäl
 Förutan Stoj, Ledsnad och Gräl

Med tanke på säljbarheten har Rask säkert handlat klokt då han bytt ut den äldre texten. Också enligt den nya bor bonden i skogen och diktens början "Wid ett Torp i en Skog" ansluter sig väl till bilden. I bättre överensstämmelse med texten hade kanske bonden hellre bort återgivas med pipan i munnen bakom plogen än stödd på sin spade, men detta hindrar inte att vi ändå får intrycket att texten beskriver bilden.

Fig. 5. Kistebrev utan tryckort och tryckår, utfört med en stock som Nordiska museet senare förvärvat från Lundströms tryckeri i Jönköping. Jönköpings läns museum.

Sammanfattningsvis finner vi också ifråga om texttraditionen såväl kontinuitet som förändring. Lundström har övertagit både bild och text från Catons kopparstick, medan Rask nöjt sig med bilden och bytt ut texten. Den som förfärdigat kistebrevet i Boktryckareföreningens samlingar har däremot reducerat bilden men i stort behållit den ursprungliga texten. Likaväl som den typografiska infattningen kunnat bytas ut utan att kistebrevets identitet gått förlorad har alltså den "beskrivande" texten antingen kunnat moderniseras eller helt utbytas.

Författarfrågan

Redan N. E. Hammarstedt pekade på möjligheten att texten varit i svang "långt förr än någon målning med här i frågavarande motiv utförts". Den ovan citerade annonsen i Stockholmsposten 1788 pekar också i denna riktning. Här anges som vi sett Olof von Dalin (1708–1763) som författare till strofen på den kopparstuckna "Bondelyckan". Dalins folkligt realistiska dikter bildar en länk mellan den karolinska tidens visdiktning och Bellman. Också hos Dalin är förnöjsamheten en påfallande bondeegenskap. Likväl har denna attribuering inte diskuterats vare sig av Dalin-forskningen eller av dem som tidigare behandlat "Bondelyckan". Något större vittnesvärde kan väl heller knappast tillmätas uppgiften om diktens upphovsman i tidningsannonsen.

En annan tradition möter i C. U. Pals kistebrevsstudie i *Ord och bild* 1899, där det heter att verserna författats av den ryktbare statsmannen Erik Lindschöld (1634–90), som gjorde sig känd även som skald och tillfällighetspoet. Verserna saknas i P. Hansellis edition av

Lindschölds vitterhetsarbeten, men traditionen är seglivad. Den har förts vidare efter Palm av V. E. Clausen (1973 s. 91) och i Svenskt biografiskt lexikon har "Bondelyckan" nyligen upptagits bland Lindschölds skrifter. En notis i Westinska samlingen, som Uppsala universitetsbibliotek fick mottaga 1877, ligger enligt uppgift till grund för attribueringen i lexikonet.

Att Erik Lindschölds namn knutits till dikten kan kanske ha sin förklaring i att denne försåg Ehrenstrahls bekanta porträtt från 1686 av bondeståndets talman Pehr Olsson med en rimmad presentation. Detta porträtt mångfaldigades år 1782 av boktryckaren Carl Stolpe. På skillingtrycket heter det att tavlan fick sin plats på Drottningholm och på densamma "läses, följande, af Gref Lindschöld författade verser" (bild hos Hammarstedt s. 129).

En tredje tradition gör gällande att "Bondelyckans" verser författats av lantmätaren Wilhelm Kruse (1674–1739) i Älvsborgs län. Denna uppgift finner man i tredje delen av *Samlingar i landtmäteri*, utgiven 1902. Arthur Sjögren uppger att bibliotekarien Nils A. Afzelius funnit denna attribuering rätt sannolik (Sjögren s. 45). Till denna mening ansluter sig även E. Ingers i *Bonden i svensk historia*, samtidigt som han anser det ogrundat att Erik Lindschöld är författaren (1948 s. 515).

Kruse som var en av sin tids främsta lantmätare har även gjort sig känd som poet (Berg 1894 s. 474, Bolin 1930). Poesin var för honom "ett medel att uttrycka rent praktiska tankar och förslag för enskild och allmän nytta" (Utterström).

När bonden prisas för sin gudfruktighet, ärlighet och kungatrohhet stämmer

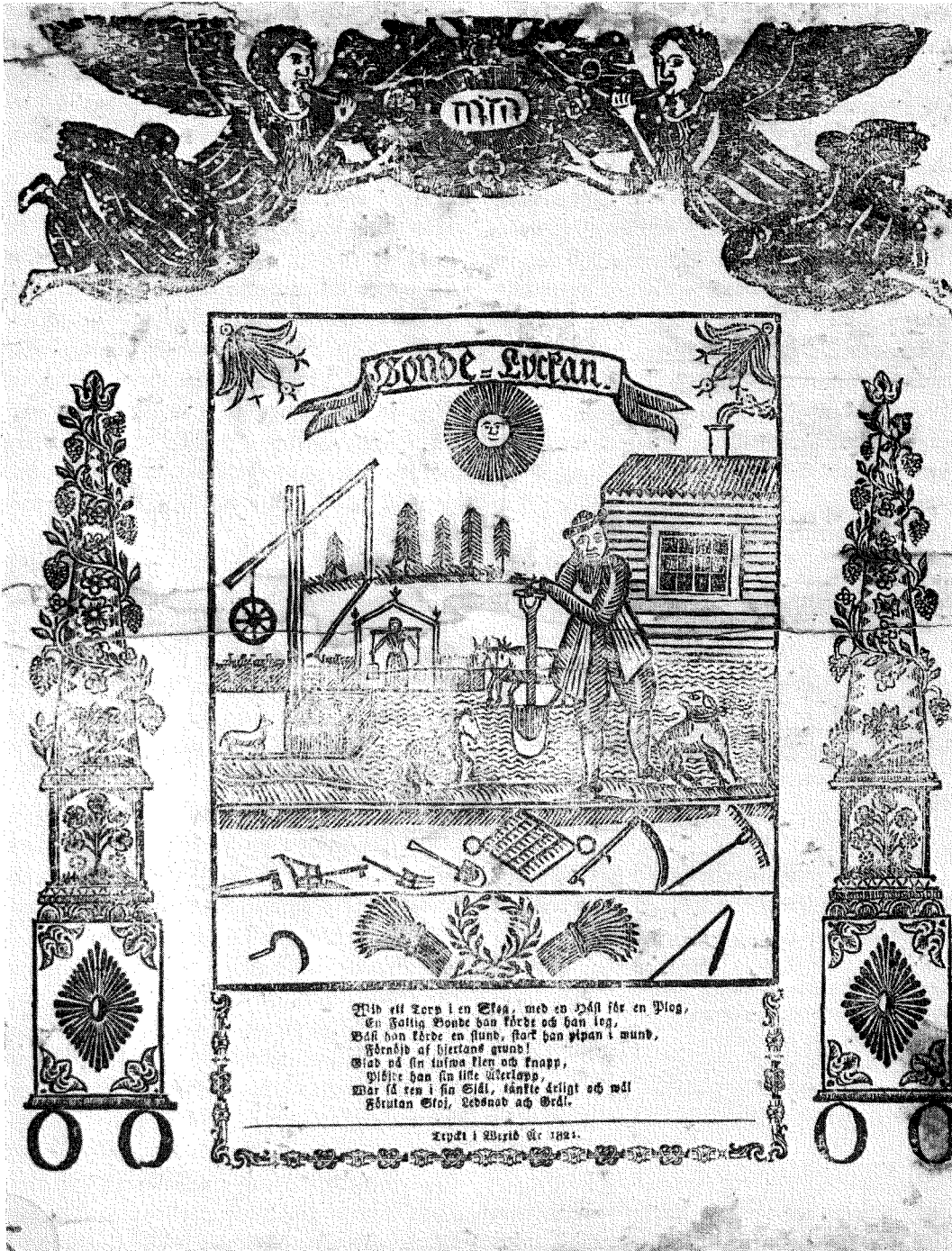

Fig. 6. Kistebrev, tryckt på Rasks boktryckeri i Växjö 1821. Österlens museum, Simrishamn.

detta väl överens med drag i Kruses egen personlighet. Han var djupt religiös i gammaldags anda, inte helt opåverkad av pietismen. I sin diktning prisade han Fredrik I i samma höga toner som han besjungit Karl XII, och han utmålade under 1720-talet fredens värv med samma entusiasm som han under 1710-talet besjöng de krigiska daterna (Bolin s. 146). Han var också verksam som värvare, vilket förklarar att hans intresse bl. a. riktade sig mot skatter och rekryteringar (Bolin s. 144).

När bonden i dikten inte bara framställs som jordbrukare utan också som skomakare stämmer detta väl med ett skaldestycke av Kruse från 1726: "Lär först ett handtwerk thet är godt, änskönt du blefve präst, Then handtwerk fått til arfwelott, han mår i nödfall bäst. . ." I en annan dikt från 1734 heter det:

Handwärcck är pålitligt, annat kan klicka
Nyttigt att läras, fast icke till pricka,
Lappare then som i nöd ej kan Lappa,
Fången ei flicka sin söndriga kappa,
Wilsen å wägom ej bota sin sko;
Handwärcck är bättre än Lättingar tro

I "Tankar om Landshjelp" går Kruse i härnad mot det utländska kramet och begäret att leva över sina tillgångar:

En inländsk achte thet för blygd,
Att låte sig af utländsk dygd
Til hand och fot bepryda;
Wi theremot nu pråle fräckt:
Wår kropp, med främmat wäf betäckt,
Will ingen winst betyda

Utan att vi behöver förutsätta något direkt samband mellan diktens författare och kopparstickarens utformning av bildmotivet påminner onekligen anhopningen av jordbruksredskap nederst på kop-

parsticket om de kartuscher varmed lantmätarna ibland kunde utsmycka sina kartor. Den brunnstyp med ett vagnshjul som motvikt vilken förekommer på bilden är känd bl. a. från Västergötland (Jacobson 1983 s. 62 f.).

När dikten tillkommit är ej bekant, men man vågar måhända gissa på 1720-talet. Lustigt nog alluderar Carl Linnæus på densamma då han den 27 juni 1741 besöker den gotländska bondgården Hau, "den artigaste bondgård jag sett i hela riket". Linnæus slutar sin beskrivning av gården med att säga: "Här sannades det bekanta rimmet: en åtta kos bonde, som haver en häst, bor långt upp i skogen och fri för mång gäst, han mår allrabäst."

Texten till kopparstickens och Lundströms "Bondelycka" har en skillingtrycksliknande karaktär. Likaväl som den fortlevde som skillingtryck under 1800-talets senare hälft kan den ha utgivits som sådan redan under förra hälften av 1700-talet och därigenom blivit allmänt bekant.

Ingen tvekan råder om var boktryckare Rask hämtat texten till sitt kistebrev. Den utgöres nämligen av första strofen av Carl Mikael Bellmans dikt "Landtmanen", Fredmans Testamente nr 137. I förhållande till Carléns Bellmansutgåva (3, 1861) finns några smärre avvikelser. Rad 5: "Nöjd på sin tufwa", rad 6: "Han wände sin lilla åkerlapp", rad 8: "Förutan larm och Gräl". Eftersom Bellmandikten utgivits i talrika skillingtrycksupplagor alltifrån 1786 är det möjligt att Rask fått texten från ett skillingtryck men ändå citerat det fritt. Bellmans dikt var alltså allmänt bekant och därigenom gjorde Rask onekligen sin version av "Bondelyckan" ännu mera lättsåld. De

tre kända Växjö-upplagorna visar att kistebrevet åtnjutit stor popularitet.

Budskapet

Idealiseringen av jordbruket möter vi redan i den antika litteraturen. Jordbruket är det äldsta och därför det riktigaste av människans näringsfång. Det är moraliskt överlägset handel och andra stadsnärningar, eftersom lantmannen får sin belöning av jorden och inte behöver riskera liv och gods för osäker vinning. Lantmannen kan således leva i moralisk renhet och fullständigt oberoende, i trygghet och ro. Framför allt Horatius utformade lantmannen till en moralisk idealgestalt och en symbol för den sanna livslyckan.

Denna antika idealbild av lantlevernet fick stor betydelse för renässansen och barocken. ”På godsägarnas hyllor trängdes de antika författarnas verk om jordbruket, och med alla praktiska råd insöp man säkerligen också den moraliska idealiseringen av denna näringsgren”, skriver Kurt Johannesson (1968 s. 239).

På Skokloster finns en tavla med titeln ”Agriculturae beatitudo” som visar just Horatius’ lantman plöjande sin åker och ansande sina vinstockar, medan soldater kring en stadsmur och skepp som kastas på havets vågor påminner om den oroliga världen utanför detta fridfulla lantleverne. Förlagan är ett stick i Otho Venius’ ”Le theatre morale de la vie humaine en plus de cent tableaux, tirez du poëte Horace” från 1600-talets mitt.

Framställningen av det lyckliga lantlevernet, ”bondelyckan”, har alltså traditioner långt bakom det här behandlade bildmotivet. Under barocken tecknas detta stilla lantliv emellertid närmast som ett refugium för herremannen, poeten och den lärde. Om det finns en tradi-

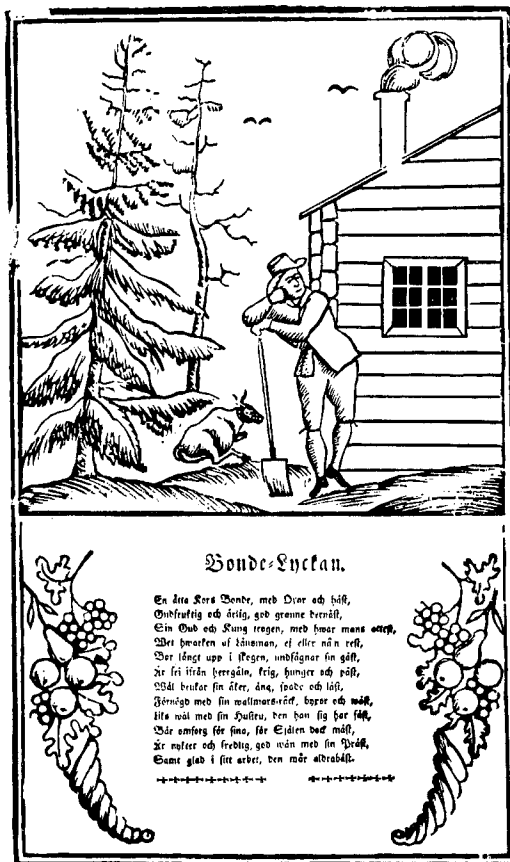

Fig. 7. Anonymt träsnitt i Svenska Boktryckareföreningens samlingar. Efter Sjögren s. 43.

tionslinje som löper fram till 1700-talets ”bondelycka” inom poesin och bildkonsten så har den likväl undergått betydande omvandlingar. I den här behandlade dikten liksom på bilderna är det inte en lustvandrande herremann som möter oss i den pastorala miljön utan en verklig representant för bondeståndet, låt vara skildrad av en utanförstående betraktare. Men skildrad för vem?

Dessvärre vet vi vanligen föga om äldre bilders sociala kontext. En avbildning av kopparsticket ”Bondelyckan” i Folklivsarkivets bildarkiv visar emellertid att det

funnits i ett lågadligt hem i Örkelljunga i nordvästra Skåne. Oljemålningen med motivet i Nordiska museet förvärvades 1883 genom amanuensen P. G. Wistrand för 1 krona från det Norlinska prästhuset i Skirö, Östra härad, Jönköpings län, där den bekanta prostinnan Ulrika Oxelgren styrde och ställde från 1755 till dess hon 1787 blev änka (jfr Wistrand 1911, Friberg 1931).

Professor Gösta Berg har fäst min uppmärksamhet på en notis om "Bondelyckan" med säkerhet i Catons tappning. Den har ansetts föreställa en idog 1700-talsbonde och kronofogde på upplands-slätten, vilken "förevigat sitt verk i en vacker och lustig minnestavla" (Stjernstedt 1939 s. 112 f.).

Kopparsticken riktade sig i allmänhet till en borgerlig och bildad köpkrets, och även av prismässiga skäl synes de inte ha vunnit spridning i bredare lager. Stockholmsposten, i vilken kopparsticket salubjöds, hade också sina läsare främst i borgerliga kretsar. Redan detta tyder alltså på att "Bondelyckans" budskap ursprungligen inte var avsett för bondeklassen.

Själv ordet "bondelycka" saknar även – i motsats till ord som "smörlycka" och "fiskelycka" – hemort ibland allmogen. När man i Uppsala universitetsbibliotek påträffar en tryckt visa för ett fingerat bröllop med rubriken "Bonde-Lyckan i Sverige..." från 1768 kan denna alludera på kopparsticket (Carl Zetterströms poetiska samling, vol. 26, nr 53).

Om Kruse själv skapat ordet "bondelycka" var å andra sidan både "lycka" och "lycksalighet" i hög grad tidstypiska begrepp. Till en av sina dikter från år 1714 uppger Kruse rentav själv att den kan sjungas "Under then melodie: Lyc-

kan kommer, lyckan går, etc. etc. Den Gud fructar lyckan får" (Bolin s. 124). Liksom i barnabönen (Holm 1960 s. 203) är också "bondelyckan" en belöning för den gudfruktige.

Bilden framställer en smått arkaisk bonde ("långt upp i skogen"), men också en fri bonde, som varken tyngs av dagsverken eller av skyldighet att ta emot vägfärande. Hans hålda bör inte uppfattas som ett försök till lyteskomik. Den befriade honom från utskrivning till krigstjänst och ökade därmed hans oberoende (Sjögren s. 43). Framför allt ägnar han sig åt vad han bör, nämligen jordbruket, och han beskrivs inte som en mångsysslare, vilket i merkantilismens tidevarv ansågs högst olämpligt (jfr Westphal 1982 s. 58 f.). "Bondelyckans" bonde är lätt att hantera för överheten tack vare sin trohet mot kungen och vänskap med prästen.

Kopparstickens och kistebrevets odalbonde är alltså en idealbonde, inte rik men ändå oberoende ("lagom lycka är bäst"), varken övermodig eller missmodig. Skinnbyxorna och vadmalen markerar både hans frihet från den utländska flården och att han vet sin plats i ståndssamhället. Inte minst det förstnämnda gör honom rentav till en förebild för övriga stånd.

Dikten saknar inte motsvarigheter. I ett skillingtryck med rubriken "Et Gammalt Qwäde, som war i bruk den gyllene tid då Lasse lefde", utgivet i flera upplagor mellan 1752 och 1802, skildras de fyra stånden representerade av fyra bröder, som alla levde i god sämja trots olika sociala villkor. Visan är anonym, men lär enligt Svenskt Visarkiv vara författad av rådmannen Henrik Möller. Om Lasse, som stannade vid torvan, heter det i utdrag:

När Lasse wa liten, så gick han te Mor,
Å fick en bit bröd å wa glader.

När Lasse begynte bli wuxen å stark,
Så gick han mä slaga på logen,
Bar yxen å spaden i skog och i mark,
Och höll, som en kar, uti plogen.

En hustru fick Lasse, som war honom hull,
Tog allting i huse te wara.

När war denna tiden? och hwar ä den ort?
Hwart tro detta folke tog wägen?
Jo, än lefwer Lasse, besök honom fort,
Förr än han blir sjuk och förlägen:
På hemmane finner man honom igän.

I Rättwisa härad å Laglydna by,
Som ligger we Menlösa kyrka:
Där bonden ä gammal å stugan ä ny,
Och hushållet eger sin styrka,
Där folket ä nögda, te lefwa i frid,
Där prisar ju Lasse sin gyllene tid,
Å wisar ännu, at han lefwer.
Ja, den, som ä lydig å wil göra godt,
Kan altid få del i hans lyckliga lott;
Men ingen oduglig och hefwer.

Också Lasse framställles alltså som en
lycklig idealbonde, som levde både länge
och väl, utan att lockas av vare sig "Herr
Prakt" eller "Fru Pråla". Och så kommer
sensmoralen i sista strofen:

Godt samwet allena gör gyllene tid;
Så lycklig ä den, som det äger:
Han wil icke likna mot inwärtens frid,
Det gull hela werden upwäger.
Har kroppen sin näring och helsa jämwäl,
Så synes ej hwad en kan hafwa för skäl,
På tiden och lyckan at klaga.
Fast bättre gör den, som ä nögd mä sin lott,
Den han utaf Högsta Försynen ha fått,
Å willigt sin börda kan draga.

Kvädet om Lasse har en nostalgisk prä-
gel men bestyrker i övrigt tolkningen av
"Bondelyckans" budskap. Idealen är de-

samma: arbetsamhet, förnöjsamhet,
flärdfrihet och gudsfrukan. Det är ett
kväde helt i hustavlans anda och en illu-
stration till dess slutord: "När var och en
sin syssla sköter så går oss väl evad oss
möter." A. A. Afzelius säger att det
sjöngs allmänt på Gustav III:s tid (1848
s. 98).

Jämförelserna kan vidgas även utanför
Sveriges gränser. Här må det vara till-
räckligt att peka på ett danskt kistebrev
som utgör en nära motsvarighet till
"Bondelyckan". Det bär titeln "Ære-
Krand's for den gudfrygtige og lyksalige
Bonde-Mand, som Beder og Arbeider, og
af sin Bøn og Sveed nyder Fordeel af
timelig Velsignelse i Nøisomhed". Rubri-
ken inramas av en blomsterkrans och den
fyrtioradiga dikten omges av en bonde på
var sida, stödd mot sin räfsa och med
matkorgen i andra handen.

Rubriken till det danska kistebrevet
anses ha hämtats från en av samtidens
moraliska och upplysande folkböcker
med titeln "Den gudfrygtige og lyksalige
Bonde, som beder och arbeider, og for-
staar sig meget vel paa Bøndernes For-
deel" utgiven i Sorö 1760 (Clausen 1961
s. 122). Stockarna till bondebilderna är
sannolikt skurna av den kände T. L.
Borup, boktryckare i Köpenhamn mellan
1756 och 1770 och bladet har även efter-
bildats av H. Luckander i Haderslev,
verksam mellan 1759 och 1796 (Clausen
ibm).

Det danska kistebrevets budskap är
mycket likt "Bondelyckans": "Og hver i
Bondestand, som sig paa Gud forlader,
Og passer paa sit Kald, kan stadig vente
sig, At blive i sit Huus fuldkommen lyk-
kelig... O ædle Bondestand! lyksalig du
bør hede. Naar Du har tidlig lært, at
arbeide og bede, Da er ei nogen Stand

meer ypperlig og sød" (Clausen 1961 s. 123).

Fastän den danska kistebrevsdikten i ännu högre grad än den svenska har en religiös grundton är det inte den eviga lycksaligheten utan den timliga som framställs som bondens belöning. Hans relation till kungen berörs inte i dikten, men det är uppenbart att den bonde som lever som texten lär också är en idealbonde ur överhetens synpunkt. Vanligen föreställer man sig att piskan varit främsta medlet att hålla underlydande bönder i schack. Kistebrevet visar att också moroten använts i överhetens folkfostran.

Det danska kistebrevet fick motsvarigheter även i Sverige, rentav som ersättning för "Bondelyckan". Mellan 1840 och 1860 utgav nämligen kistebrevstryckarna i Jönköping inte mindre än fjorton upplagor av ett kistebrev med rubriken "Dessa Heders-Kransar tillegnas hwarje redlig och rättskaffens Svensk Bonde". Trycket består främst av dekorativa element, men också bonden själv avbildas med foten på sin spade (Nilsson 1977 s. 45). Hans främsta uppgift är odlarens: "Sök till, att dina åkrar förskona: Dina mödor will Gud då belöna" heter det i ingressen till texten. Nyodlings- och jordförbättringstidevarvet hade börjat. Det gällde efter freden 1809 att inom Sveriges gräns erövra Finland åter. Bonden får nationalekonomisk betydelse och då kan överhetsperspektivet även klä sig i sentimentalitetens dräkt. Så här slutar texten på "Hederskransarna":

Ja! träd, Bonde, ur din mörka vrå,
Att jag de händer trycka må,
Att jag de skuldror må wälsigna,
Som ofta swettas för mitt bröd,
Som ofta för mitt öfwerflöd
Af trötthet ner i stoftet digna

Det von-oben-perspektiv som trots allt präglar "Bondelyckan" förstärks på en av de båda norska målningarna. Över de rimmade raderna har en senare hand skrivit: "Kong Carl den XIIe spurte Grev Stenbuch vilken lever best af alle Stænder", på vilken fråga alltså dikten ger svaret. Fast motivet här förvandlats till en "svarssågen" har det samtidigt fått ett didaktiskt drag. Man får en känsla att tolfte Karl var nöjd med svaret.

Men det behövs bara en obetydlig förändring för att "Bondelyckan" skall få ett socialpolitiskt budskap. Samma hand som lagt skildringen av "Bondelyckan" i greve Stenbocks mun har efter dikten tillfogat följande rad: "NB. OM Uræt ei trøkte den ringe Stand mæst" (Stigum 1957 bild 1). "Bondelyckan" framstår med andra ord här som en skönmålning utan täckning i verkligheten.

Att detta tillägg möter oss i bondelandet Norge är säkert ingen tillfällighet. I bildframställningar av de olika samhällsständerna framstår alltid bonden som den på vilken också de övriga ståndens välfärd beror. Han kan därför säga: "Jag föder eder alla" (Bringéus 1978 s. 6 ff.).

Den udd som den norska bilden har blir emellertid efterhand avtrubbad. "Bondelyckan" kan med lite historiskt perspektiv rentav som vi sett te sig som "en vacker och lustig minnestavla".

När "Bondelyckan" omvandlades till kistebrev blev den inte längre salongsfälig. Sådana bildframställningar betraktades av de högre stånden som fula (Bringéus 1974 a). Förekom de t. ex. i en prästgård så var det inte i salen utan i köket där tjänstefolket vistades, och bildernas budskap kunde vara riktat just till denna kategori (Bringéus 1974 b s. 78).

Fastän boktryckare Lundström uppen-

barligen använt "Bondelyckan" som en probersten som nybliven bildproducent bör han från början ha varit klar över att han framställt ett bondtryck för bönder. Inte bara motivets förenkling utan också koloreringen var tydligt anpassad för att falla den nya köpkretsen i smaken.

Att Lundström trycker "Bondelyckan" tillsammans med "Skräddaren på bocken" och "Lasse och Brita" tyder på att han betraktat dem som exempel på samma bildgenre, dvs. närmast ett slags humoristisk och godmodig framställning, vilken samtidigt kunde utgöra en viss ögonfägnad.

Man kan fråga sig om inte "Bondelyckans" bonde rentav tedde sig en smula gammaldags redan när han började spridas i kistebrevsform. Medan bonadsmålarerna gärna moderniserade dräktskick och andra modekänsliga detaljer möter oss samma skäggprydda bonde i sina knäbyxor och vadmalsrock på Lundströms kistebrev som på 1700-talssticken. Bondens "image" hade inte ändrats. Han står för stabiliteten i samhället.

Vad som trots allt kan ha lockat köpare ur allmogekretsen är säkert att "Bondelyckans" bildframställning tedde sig begriplig och bekant. Detta gäller inte minst i Småland. Det är svårare att tänka sig bladet utpräglat på den skånska slättbygden från Berlings tryckeri i Lund. Där hade man varken känt igen redskapen, byggnadsskicket eller brunnskonstruktionen.

Det är dock uppenbart att Lundströms konkurrenter funnit det nödvändigt att modernisera texten. Genom de små textförändringarna på det anonyma kistebrevet, bild 7, har "Bondelyckan" inte bara anpassats till nya tidsvillkor utan också blivit acceptabel som prydnad i bondens

egen stuga. Bonden framstår inte längre som gammalmodig, eftersom han i texten, om än ej på bilden, lagt av skinnbyxor. Hältan var honom å andra sidan inte längre till någon nytta, varför han befriats från detta handikapp. Som nykter och fredlig blir han rentav en förebild för sina ståndsbröder.

När boktryckare Rask tar Bellman till hjälp vid försäljningen ökar bildens romantiska prägel, åtminstone för den läskunnige som tolkar bilden genom texten. Om Bellmans dikt som traditionen berättar har tillkommit under en lantlig resa tillsammans med Gustav III, har skalden otvivelaktigt lyckats måla ett bondeporträtt i kungens smak. De yttre knappa villkoren bildar närmast en kontrast till torparens höga moraliska kvaliteter. Han är förnöjsam, renhjärtad, ärlig, en bland de stilla i landet. Säkert hade han också kungens bild på sin egen stugvägg i form av ett kistebrev.

Som så ofta annars har vi alltså kunnat se hur en bild, som skenbart bara är beskrivande, också är budskapsbärande, liksom att budskapet både kan skärpas och försvagas med små medel. "Bondelyckan" är inte bara en samhällsbild utan en politisk bild. Men inte ens den norska målningen med dess texttillägg gör den till en revolutionär bild. Den framställer en samhällsklass i harmoni med både Guds och rikets lag. Den bonde som kan mätta sig med sin egen avel och äring är ingen opprorsmakare.

Med en ny teknik och ny utformning når budskapet nya mottagare. Inte bara bönder utan även de torpare som Bellman besjunger. Det är nu träsnitten förvandlas från "bondtavlor" till kistebrev, som också drängar och pigor kunde köpa och klistra in i sina kistor. Bonden med

spaden har blivit den fattiges jämlike. Han har sjunkit socialt.

Bild och text har skilda ursprung. De smälter samman till en enhet där texten ger hjälp att tolka bilden och bilden illustrerar texten. Men texten kan åter frigöra sig för att i stället få nytt liv genom en känd melodi. Bellmans text vandrade rentav vidare in i sekelskiftets skolsångböcker, medan "Bondelyckans" bildmotiv i egnahemstidevarvet på nytt manades fram på de broderade bonader som nu sattes upp i svenska hem och där förnöjsamheten är det främsta bestående budskapet från den gamla "Bondelyckans" tid (Fredlund 1976 s. 74, 91).

Bonden med sin spade saknas på de broderade bonaderna. Kvar blir stugan med granen vid husknuten och den bilden får ny innebörd på pärmen till Folkskolans läsebok för en generation som inte längre var hänvisad att livnära sig enbart av jordbruk: "Lyss till den granens susning vid vars rot ditt bo är fäst."

När motivet på nytt kommit till heders i våra dagar har bildbudskapet fått en nostalgisk prägel. Stugan påminner om barndomshemmet på landet som de flesta längesedan brutit upp ifrån och som kanske bara finns kvar i minnenas värld.

Granens susning förmedlar en mångtydig stämning. Var blev den gudsförtröstan av som en gång präglade kopparstickens och kistebrevens bonde och som var förutsättningen för hans lycka?

År 1859, ett par årtionden efter det att "Bondelyckan" upphört att framställas i Sverige och ungefär samtidigt som Jönköpingsstryckarna slutat att utge sina "Hederskransar", utförde den franske målaren Millet sin berömda målning "Angelus" (Louvren). Med de nya reproduktionsteknikerna blev den snabbt en av de

mest spridda bildframställningarna, också i vårt land. Självt har jag ärvt bilden i stålsticksförande från mitt farföräldrahem, där den hängde i en gulfernissad björkram med svarta hörnplattor. Ännu kan man köpa den både i missionsbokhandeln och i bildständer på marknaderna (jfr Svenskarnas religiösa bilder s. 67).

"Angelus" (ursprungligen syftande på ängelen som bebådade Jesu födelse) är den franska benämningen på aftonringningen. Också i vårt land förekom denna kvällsringning eller klämtning som tecken på arbetsdagens slut under sommarhalvåret.

Utan hjälp av någon text har bildens budskap tagits emot av nya betraktare i skilda länder. Den vardagliga scenen på åkerfältet kändes välbekant. Sida vid sida har mannen och kvinnan på Millets målning arbetat på fältet. Säckarna och korgen med rotfrukterna visar att de fått lön för sin möda. Deras knäppta händer markerar att de inte böjer sina huvud enbart av trötthet utan av fromhet eller tacksamhet då klockan förkunnar arbetsdagens slut.

Också senare generationer har kunnat identifiera sig med bondparet på fältet. När den dagliga aftonringningen eller klämtningen blivit ovanligare har bilden i stället kunnat förmedla samma helgmålsstämning som J. O. Wallins psalm: "Det ringer till vila, och veckan går ut, Guds sabbat sig nalkar, och mödan har slut." Om man söker efter den sista länken i den mentala traditionskedjan bakom det bildmotiv som vi här studerat menar jag att den konkretiserats just i Millets "Angelus". Hade målningen tillkommit ett århundrade tidigare skulle den med lika rätt ha kunnat kallas "Bondelyckan".

LITTERATURFÖRTECKNING

- Afzelius, A. A. 1848: *Afsked af svenska folkskärpan*.
- Bengtsson, B. 1948: Boktryckare Sven Rask i Växjö och hans kistebrev. *Hyltén-Cavalliusföreningens årsbok*.
- Berg, W. 1894: Wilhelm Kruse. En tidsbild. *Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns forminnen och historia* 5.
- Bolin, S. 1929: Wilhelm Kruse. Ett bidrag till kännedom om den politiska agitationsdiktningen under kung Karl XII. *Karolinska Förbundets årsbok*.
- Bringéus, N.-A. 1974 a: Borups och Berlings tavlor. *Sydsvenska Dagbladet* 5 juni.
- Bringéus, N.-A. 1974 b: Sömnens och lättjans skamlighet. Ett sedelärande bildmotiv i jämförande belysning. *Rig*.
- Bringéus, N.-A. 1978: Folkliga bildframställningar av de olika samhällsständerna. *Varbergs museum årsbok*.
- Bringéus, N.-A. 1979: Skräddaren på bocken. *Kulturen*.
- Clausen, V. E. 1961: *Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1650–1870*. Khvn.
- Clausen, V. E. 1973: *Folkelig grafik i Skandinavien*. Khvn.
- Fredlund, J. 1976: *Små, små ord av kärlek ... Bonader från förr och nu*.
- Friberg, H. 1931: Småländska prästgårdsvävnader. *Fataburen*.
- Hammarstedt, N. E. 1925: Svenska folklivsmålningar från 1600- och 1700-talen. *Rig*.
- Holm, P. 1960: *Bevingade ord och andra talesätt*.
- Ingers, E. 1948: *Bonden i svensk historia*.
- Jacobsson, B. 1982: Kistebrev eller tryckta bilder för folket. Opublicerat manuskript.
- Jacobsson, B. 1983: *Nils Månsson Mandelgren – en resande konstnär i 1800-talets Sverige*.
- Johannesson, K. 1968: *I polstjärnans tecken. Studier i svensk barock*.
- Landsverk, H. 1953: Frå biletverda i folkekunsten. *By og bygd* 1952–53.
- Linnaeus, C. 1957: *Carl Linneäi gothländska resa, förrättad åhr 1741*.
- Nilsson, S. Å. 1977: Populärkonst som "kistebrev". De första exemplen i Sydsverige. *Rig*.
- Palm, C. U. 1899: Gamla svenska kistebrev. *Ord och bild*.
- Sjögren, A. 1931: Bondelyckan. Några kommentarer till ett folktrycks historia. *Svenska Boktryckareföreningens Meddelanden*.
- Stigum, H. 1957: *Vår fedrearv. Bilder fra norsk folkemuseums samlinger*.
- Stjernstedt, G. 1939: *Lantjunkare. Släkt- och miljöskildringar omkring en uppländsk bygd*.
- Strandberg, R. 1952: Caton (Cathon), Johan Laurentz. *Svenskt konstnärslexikon 1. Svenskarnas religiösa bilder. Om kristen huskonst*. Jönköpings läns museums utställningskatalog 1983.
- Utterström, G. 1948: Kruse, Wilhelm. *Svenska män och kvinnor* 4.
- Westphal, G. 1982: *Utkast till ekonomisk beskrivning över Gotland 1779*. Utgiven och kommenterad av N.-A. Bringéus.
- Wistrand, P. G. 1911: Anteckningar af en småländsk prästfru, förda under åren 1751–1810. *Fataburen*.

Zusammenfassung

Das Bauernglück

Der Artikel behandelt ein schwedisches Genremotiv, das die Bezeichnung „Bauernglück“ trägt. Es kommt sowohl als Kupferstich wie als Holzschnitt vor und ferner in wechselnder Gestaltung als Ölgemälde.

Die Kupferstiche sind in zwei einander ähnlichen Versionen bekannt; bei der einen fehlen Angaben über Entstehungszeit und Urheber, Abb. 2, die andere geht auf den Kupferstecher J. L. Caton in Stockholm zurück und ist auf einem Papier von 1782 gedruckt, Abb. 3. Im Unterschied zu kontinentalen Darstellungen des Bauern in ärmlichen Verhältnissen haben wir hier einen verhältnismässig gut gestellten Landmann vor uns mit acht Kühen und einem Pferd auf seinem Hof am Walde.

Während der Kupferstich offenbar für einen bürgerlichen Kundenkreis bestimmt war, wandten sich die handkolorierten Holzschnitte, sog. Kistenbriefe, an die einfache ländliche Bevölkerung. Sie zeigen eine schrittweise Vereinfachung, Abb. 5–7. Das Bild verliert sein topographisches Lokalgepräge sowie viele Einzelheiten, wird aber zugleich stärker allgemeingültig und leichter zugänglich. Das norwegische Gemälde, Abb. 4, dem Catons Stich zugrunde liegt, ist ebenfalls eine vereinfachte Version, während der Maler, dem wir das Bild auf Abb. 1 verdanken, sich auch nach der Beschreibung des Bildtextes richtete, der genau acht Kühe, ein Pferd usw. aufführt.

Der Text auf den Kupferstichen und Holzschnitten umfasst zwölf Zeilen mit Endreim. Einige vereinzelte Abweichungen im Text auf Abb. 2 und 3 zeigen, dass Catons Stich sowohl den Holzschnitten wie den Ölgemälden als Vorlage gedient hat. Auf einem der Holzschnitte, der 1821–1837 in Växjö herausgegeben wurde, hat man den Text jedoch gegen ein ländliches Gedicht von Carl Mikael Bellman ausgetauscht.

Die Angaben darüber, wer den ursprünglichen Bildtext verfasst hat, gehen auseinander. Am meisten spricht dafür, dass es ein Landmesser namens Wilhelm Kruse (1674–1739) war, der für seine Lehrgedichte bekannt war. Der Vers wird schon in Carl Linnaeus' Gotländischer Reise erwähnt und ist demnach älter als die bislang bekannten Bilder.

Auch in anderen Gedichten begegnet uns der Idealbauer des „Bauernglücks“, der nicht reich ist, aber doch unabhängig. Die ledernen Hosen und der Friesrock betonen sowohl seine Unabhängigkeit von ausländischem Luxus wie die Tatsache, dass er seinen Platz in der ständischen Gesellschaft kennt. Er widmet sich vor allem dem, was ihm obliegt, nämlich dem Landbau, und wengleich er sich auch auf das Ausbessern von Schuhen versteht, wird er nicht als Hans Dampf in allen Gassen geschildert, was man im Zeitalter des Merkantilismus als höchst unangebracht ansah.

Man kann sich fragen, ob der Bauer des „Bauern-

glücks“, wie er dort auf seinen Spaten gestützt dasteht, nicht schon ein bisschen altmodisch wirkte, als man sein Bild in Gestalt des Holzschnittes zu verbreiten begann. Auf dem Holzschnitt Abb. 7 hat man denn auch das Bildmotiv dem Geschmack einer neuen Zeit angepasst. Der Bauer hat z. B. die altmodischen Lederhosen abgelegt. Er wird auch nicht mehr als lahmer Invalide dargestellt (wodurch er der Aushebung zum Kriegsdienst entging); nüchtern und friedlich steht er vor uns, ein Vorbild für seine Standesgenossen. Aber andererseits verkörpert er nun eher einen Kätner oder Kleinbauern als den schwedischen Durchschnittsbauern. Er ist sozial abgesunken, während er zugleich ein leicht nostalgisches Gepräge erhalten hat.

Nachdem die Herstellung von Kistenbriefen aufgehört hatte, lebte das Gedicht „Das Bauernglück“ auf Einblattdrucken weiter (1860–95). Um die Wende zum zwanzigsten Jahrhundert erhält das Glücksmotiv erneute Aktualität, nun aber ohne den Bauern. Handgestickte Wandbehänge mit einem kleinen roten Haus rufen einer neuen Generation die Mahnung zu: „lausche dem Rauschen der Tanne, an deren Fuss sich dein Nest befindet“. Wer diese Aufforderung beherzigt, dem winkt, wie dem Ehrenmann des „Bauernglücks“ als Lohn all das, was das immer wieder neu definierte Wort Glück in sich schliesst.

(Übersetzung: Christiane Boehncke Sjöberg)

Vill du komplettera din Rig-serie?

Äldre årgångar eller enstaka häften
kan beställas till låga priser.

Ring eller skriv till

Rigs expedition

Nordiska museet, 115 21 Stockholm
tel 08/22 41 20

Strödda meddelanden och aktstycken

Fem argument mot ett nytt paradigm eller Intet nytt under solen

Av Kati Laine-Sveiby

Granskar man debattartiklar skrivna vid viktiga vägskäl inom etnologin, är det inte svårt att börja tro på tingens oföränderlighet. För tillfället är det kulturanalysen som verkar bana sin egen väg – och av debatten att döma – har den redan hunnit så långt att mera teoretiska invändningar har spelat ut sin roll. Ställer man Sven B. Eks artikel ur Rig nr 4, 1983, mot två artiklar av Martin P:n Nilsson, skrivna vid ett paradigmskifte för 40 år sedan, kan man ur dem plocka ut fem argument som verkar lika gångbara idag som för 40 år sedan.

Argument 1

Först låter man representanterna för det nya framstå som ovederhäftiga och absolut inte värda att tas på fullt allvar.

”Brunnsgubben har blivit populär hos nyare svenska folklorister som ett paradexempel på en ’pedagogisk fikt’, för att använda en av de lärda termer, med vilka de älska att affischera sin vetenskaplighet.” (Folkminnen och folktankar 1941: 89)

”Det vore lätt att göra sig av med vattenväsendena med liknande gesvinta medel, som eljest få stå till tjänst.” (Folkminnen och folktankar 1941: 89)

”Forskare – även dåliga eller inte minst – känner ibland behov att dela med sig.” (Rig 1983: 117)

Argument 2

Sedan låter man påskina att man blivit grovt missförstådd. Innebörden och andemeningen i ens tidigare debattinlägg har tolkats helt fel av meningsmotsståndarna.

”... han vrider och vänder på och lägger mycket till vad jag sagt ...” (Folkminnen och folktankar 1942: 12)

”E finner till sin häpnad att han inte bara kritiserat A+B för ett speciellt verk utan att han också (enligt D) har vänt sig mot F, G, H, I, J etc.” (Rig 1983: 117)

Argument 3

I detta skede är det dags att konstatera hur mycket *mod* det krävs att överhuvudtaget ta till orda i debatten.

”Mot detta ville och vågade jag hävda ...” (Folkminnen och folktankar 1942: 12)

”Uppenbarligen är professor von Sydow ovan vid och obehagligt överraskad av att någon vågar opponera sig mot hans auktoritet.” (Folkminnen och folktankar 1942: 14)

”När kollega D på sitt underfundiga vis går tillräta med E som recensent är det uppenbarligen inte på grund av *vad* E har kritiserat utan *att* han gjort det.” (Rig 1983: 117)

”Om många tiger, är det då utslag av en fruktan för att yppa en avvikande mening i det svenska forskarsamhället, att kritisera popidolerna?” (Rig 1983: 118)

”Jag är inte ’klok’ men inte heller särskilt ’feg’.” (Rig 1983: 118)

Argument 4

Nu skärper man tonen och säger rent ut att representanterna för det nya är samtidens makthavare. Man låter förstå att man för en fä-fäng kamp mot MAK-TEN.

”Men jag inser, att vidare diskussion med en så decisiv auktoritet som professor von Sydow är gagnlös.” (Folkminnen och folktankar 1942: 12)

”I varje kulturellt – eller samhälleligt – sammanhang har det funnits förbindelser mellan idoler, makthavare och fans ...” (Rig 1983: 117)

”Jag visste att B hade inflytande i en ekonomisk instans som jag hade stort intresse av och där B efterträddes av sin generationsvän D.” (Rig 1983: 118)

Argument 5

Som slutkläm målar man upp en bild av den ensamme ryttaren som rider ut i den *rättfärdiges* få-fänga kamp. Man betonar hur viktigt det är med

kritik i alla vetenskapliga samhällen och avrundar med att beskriva hur denna oömbärliga funktion representeras av författaren allena.

”Men min vetenskapliga gärning ... behöver icke professor von Sydows approbatur. Jag har alltid opponerat mig mot en doktrinarism, som gör uteslutande anspråk på vetenskaplighet och känner sig förnärad, om någon hyser och uttalar andra åsikter.” (Folkminnen och folktankar 1942: 19)

”Det handlar till sist om huruvida vetenskapen har råd att underhålla popidoler eller inte, om kritikerna ska öppna Pandoras ask eller odla sin trädgård. Valet är fritt. Så att säga.” (Rig 1983: 118)

Finns det intet nytt under solen? Det verkar i alla fall vara dåligt ställt med uppfinningsrikedomen i den vetenskapliga argumentationstekniken. Eller handlar det om någonting helt annat? Finns det kanske ingenting annat att säga till försvar för det gamla tänkandet, då det nya har passerat en viss tröskel? Blir *vetenskapliga* argument onödiga? Är det överflödigt att i sin argumentation utgå ifrån *teoretiska* meningsskiljaktigheter, låta teorierna tala för sig? Man kan förstå att det är plågsamt för en vetenskapsman att – på sätt och vis – få hela sin livsgärning ifrågasatt. Men det är också plågsamt att som läsare bli utsatt för denna form av ”mänskligt” beteende under vetenskapens täckmantel.

Om solens gång

Av Sven B Ek

Min första reaktion på Kati Laine-Sveibys inlägg var att detta gudskelov kommenterade sig självt. Var och en skulle genomskåda det haltande i hennes ”jämförelse”, var och en skulle inse att detta var ett emotionellt inlägg utan saklig grund. Var och en skulle också se tankarna som en bekräftelse på vad jag sagt i Rig, nämligen bl. a. att ett vetenskapssamhälle har sina popidoler som enligt deras fans inte *får* ifrågasättas. Solen tycktes gå upp över en ny dag.

En eftertanke fick mig att inse att man inte så enkelt kan avfärda en meningsyttring om forskningen. Det skulle vara oförskämt mot L-S som hade ansträngt sig med forskningshistoriska studier och uppenbarligen trodde på vad hon sa. Det skulle vara oklokt att låta villfarelsen stå oemotsagd ifall det fanns fler som tänkte som hon. Då gick solen ner – utan att ha sett något nytt.

Låt mig först säga att hennes jämförelse mellan mig och Martin P:n Nilsson tycks mig både förbryllande och snirklad. Är detta ett nytt stockholmsmode? Det måste väl vara bättre att gå rakt på sak och därvid gärna låta saken vara sak. L-S har därtill i sin ambition att senilisera mina synpunkter på Dauns recension råkat alldeles galet, när hon söker stöd i forskningshistorien.

Mitt inlägg var ju bl. a. ett hovsamt angrepp på maktuppbyggnaden i forskarsamhället. I polemiken mellan von Sydow och Martin P:n Nilsson var det den senare som representerade makten. Skulle L-S citera någon borde det vara von Sydow som verkligen utkämpade en ojämn kamp. När t.ex. Martin P:n Nilsson (i L-S:s argument 3) säger ”mot detta ville och vågade jag hävda” så är detta ingalunda ett uttryck för någon som helst rädsla utan en ironisk, språklig turnering som man kan unna sig och gotta sig åt i ett faktiskt överläge. Med andra ord: L-S:s ”argument” faller pladask av brist på källkritik och analytisk stringens.

Men låt oss ändå *anta* i likhet med L-S – att hennes parallellisering mellan 1940-tal och 1980-tal var riktig. Så vad då? Repeteras inte förhållanden, relationer och orättvisor? Skulle missförhållanden på 1980-talet bli opåtalade bara därför att liknande förhållanden hade funnits och kritiserats på 1940-talet eller kanske – hemska tanke – på 1840-talet? Repeterade missförhållanden blir inte mindre viktiga för människorna idag för att solen sett dem många gånger förr.

Det mest oroande med L-S inlägg är att hon efterlyser vetenskaplighet och teoretisk argumentation samtidigt som hon förvandlar mina reflex-

ioner till en fråga om argumentationsteknik. Sakfrågan berör hon inte alls. Hon tar inte ställning till om vi har byggt upp ett hierarkiskt forskarsamhälle, om kritiker har anledning att känna oro i detta system eller om det är befogat att efterlysa en öppnare diskussion; frågor som ju i hög grad har både med vetenskaplighet och teori att göra. Antingen *vill* L-S inte se vad mitt inlägg innehöll eller också *kan* hon inte göra det. Jag kan inte tolka detta på annat sätt än att L-S blockeras av något.

Grundar sig inte denna blockering just på en uppfattning om att kritik av vissa forskare och forskningsinriktningar är så tabubelagd att den inte kan anses existera? Men hur kan en etnolog bibringas en sådan religiös tro?

Fortfarande hållande sig till argumentationstekniken antyder L-S avslutningsvis att det existerar teoretiska motsättningar inom etnologin. Men dessa är uppenbarligen inte vetenskapliga utan enbart resultatet av människans åldersförändringar. Som en sann och sentida företrädare för the Woodstock Nation avslöjar hon sin misstro mot åldrandet. Hon talar om "det gamla tänkandet" i samma anda som när antropologerna en gång uttalade sig om "the Mind of primitive Man".

Hur ser då ett "gammalt" respektive "nytt" tänkande ut? Hur och var dras gränsen och av vem? När når forskningen den överskridande senilitetspunkten? Om en gamling uttalar sig positivt t. ex. om Lena Janssons och Stefan Bohmans bidrag i "Korallrevet", vilket jag själv gjort i olika sammanhang, kan man då hoppas på att detta är ett förnygringstecken – resultatet av en kulturanalytisk mirakelmedicin – eller är det bara ett övergående inslag i den hopplösa senilitetsprocessen?

Detta är inte bara en elak polemik mot L-S. Det gäller något allvarligare, nämligen forskarens skyldighet att sätta sig själv och andra in i den föregående forskningens resultat. Jag har tidigare ifrågasatt denna vilja hos en del till åren yngre forskare. L-S ger mig anledning att göra det igen. I det här

sammanhanget vill jag gärna fästa de kulturanalytiskt intresserade uppmärksamhet på Ludvig Rasmussons roande och tankeväckande essä om "Fyrtioalisterna", dvs. de på 1940-talet födda (i Sociala värderingsförändringar, Sekr. för framtidsstudier 1983). Den borde kunna tillföra ungdomskultens anhängare litet perspektiv på sig själva och ställer samtidigt frågan om L-S är ett offer för fyrtioalisterna.

Fyrtioalisterna var den första riktigt omhuldade barngenerationen. "De fortsatte att dominera, som studenter, som föräldrar, som trettiofem-åringar. De bullrar och dominerar lika starkt nu som medelålders joggare som de gjorde när de satt i sandlådan eller körde moped. Det är en generation som sedan den var liten vant sig vid att stå i centrum. Särskilt starkt har de dominerat genom att trycka på andra sina värderingar" (s. 31). Låt oss ta ett annat citat: "Fyrtioalisterna har idag så stor makt över opinionsbildningen att de bestämmer på vilka villkor debatten ska föras och vad som ska anses som radikalt. De äldre har de för länge sedan passerat, som nya generationer alltid gjort. Men de har inte släppt fram de fåtaliga och därmed svaga femtioalisterna. På så vis lyckas de fortfarande, fast de är medelålders, inte bara framstå som de radikalaste, utan ibland även som de yngsta" (s. 36).

Det är bra med kulturanalys.

För andra gången på ett par år har jag försökt dra igång en diskussion som i hög grad angår etnologins teorier och metoder samt forskningsinriktningars existensvillkor. Det skulle vara skönt om detta inte bara resulterade i ostyriga bumeranger, i stil med att den som kritiserar andras verk i själva verket ifrågasätter "hela sin livsgärning". En och annan kanske applåderar en sådan argumentationsteknik men den är ju inte precis befordrande för vilja till vetenskaplig kritik och dialog. Plats alltså för andra än Laine-Sveiby och Ek – och låt gärna solen ha sin gång.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Jakt och jägare i Norrland

Av Nils Storå

Birger Arvidson: Den nordsvenska allmogejakten. Allmogejägaren, fångsten och försörjningen 1920–1940. Etnolore 1, Skrifter från Etnologiska institutionen vid Uppsala universitet. Uppsala 1983. 262 s., ill.

Denna doktorsavhandling har tillkommit inom forskarutbildningen dels vid den etnologiska, dels den ekonomisk-historiska institutionen vid Uppsala universitet. Den är därför, som Arvidson betonar i inledningen, ”av tvärforskningskaraktär”. Avhandlingen är ett bidrag till den etnologiska jaktforskningen, med tyngdpunkt på nordsvenska allmogejägare, fångstanordningar och jaktmetoder, samt tillvaratagandet av bytet. Det ekonomisk-historiska intresset framträder främst i ett försök att bedöma jaktens ekonomiska betydelse under den berörda perioden. Genom koncentration till tiden 1920–1940 utgör avhandlingen en uppföljning av de översikter som har publicerats av zoologen Sven Ekman, i det klassiska arbetet *Norrlands jakt och fiske* (1910), och etnologen Heidi Henriksson, i *Popular Hunting and Trapping in Norrland* (1978). Ekman behandlade förhållandena fram till sekelskiftet 1900, medan det material som Henriksson har analyserat i stort sett når fram till 1920.

Sannolikt har det torftiga trycktekniska utförandet bidragit till att avhandlingen innehåller ett mycket stort antal tryckfel, felstavningar och liknande skönhetsfläckar. Att kapitelrubrikerna inte alltid överensstämmer med innehållsförteckningen vittnar liksom en rad brister i nottexterna och källförteckningen tyvärr om att författaren inte ägnat dessa delar av doktorsavhandlingen tillbörlig uppmärksamhet. I och för sig kan den tanken vara lovvärd att en doktorsavhandling efter disputationen kan utges i en mera varaktig version som kan beakta den framförda kritiken. Då emellertid inget skriftligt utlåtande avkrävs opponenter blir i varje fall denna kritik svår att beakta.

Det är anmärkningsvärt att en person vid mogen ålder och med ett aktivt yrkesliv bakom sig ger sig i kast med en doktorsavhandling. Birger Arvidson har här utfört en mycket lovvärd prestation. Hans erfarenhet som skoglig skolman, fritidsjägare och mera allmänt som ”skogman” har varit honom till stor hjälp, inte minst då det gällt att behandla jaktvapen och bruket av hundar vid jakt. Man tror honom gärna, då han (s. 183) förklarar, att de intervjuer han utfört ”mera haft karaktären av ett resonemang mellan fackmän än mellan en reporter och en sagesman”, även om en utmärkt förtrogenhet med ämnet hos intervjuaren inte alltid kan betraktas som en enbart positiv faktor. I det källkritiska avsnittet och i redogörelsen för fältarbetet (s. 16–29) visar Arvidson goda insikter i fråga om traditionsmaterial och dess användbarhet.

Med begreppet *allmogejakt* avser Arvidson ”en jakt som utövas av allmogejägare och som är av väsentlig betydelse för jägarens och hans familjs försörjning” (s. 10). Tiden 1920–1940 betecknar enligt honom ett slutskede för den gamla allmogejakten som näringsgren och ett inledningsskede för den moderna jakten, nöjesjakten eller rekreationsjakten. Geografiskt sett omfattar avhandlingen den norrländska barrskogsregionen och fjällregionen. ”Skärgårdsjakten” berör Arvidson inte och motiverar detta lättvindigt med att Storå behandlat denna jakt i sen tid. Storås arbete (1968) gällde dessutom endast sjöfågeljakten. Arvidson diskuterar kort (s. 6) den samiska jakten, men går inte närmare in på forskningen om samernas jakt. Åtminstone en av de sagesmän han använt är same. Avhandlingen baserar sig i huvudsak på det traditionsmaterial som Arvidson själv insamlat åren 1975–1978. Det har således för de sammanlagt 129 sagesmännen gällt att erinra sig förhållanden under en begränsad, rätt avlägsen tid. I analysen av sagesmännen-allmogejägarna opererar Arvidson med dessas ”aktiva” och ”yrkesaktiva” tid i stället för att redogöra för förhållandena under den

undersökta perioden. T. ex. i fråga om sagesmännens yrke borde det ha gått att få en klarare bild för det aktuella tidsavsnittet.

Arvidson betonar i många sammanhang att de utvalda sagesmännen är helt speciella som jägare. De får inte uppfattas "som något slags genomsnittliga utövare av allmogejakten", de har som jägare bildat en unik grupp av "speciellt skickliga" (s. 1), "ett toppskikt" (s. 5), "speciellt kunniga och skickliga" (s. 13), "framstående", "nyckelpersoner" (s. 22), "en elit" (s. 193) osv. Han konstaterar rent av (s. 122) att sagesmännen "inte kan förutsättas vara representativa för allmogejakten i allmänhet", men att de "troligen" inte skiljer sig från sin bygd så mycket "i sättet utan mera i intensiteten av sin jaktutövning". Tyvärr saknas här en kontrollgrupp eller annat medel för belysning av intensiteten. Arvidson understryker helt riktigt att ekonomiska skäl inte enbart kan utgöra motivationen till sagesmännens jaktiver (s. 48). Endast 26 % av hans sagesmän uppgav ekonomiska orsaker som skäl för att de börjat jaga, men Arvidson fogar till denna grupp också 12 % som angivit "brist på arbete" som skäl och kommer därför till sammanlagt ca 40 %. Mot bakgrunden av definitionen av begreppet *allmogejakt* är det emellertid anmärkningsvärt att hela 50 % av sagesmännen som skäl anfört spänning och "lusta". En faktor som författaren inte beaktat är den ekonomiska depressionens inverkan på jaktförhållandena under den undersökta perioden.

För att vidga perspektivet har författaren genomfört en jämförande studie av jakt och fångst under motsvarande period inom områden i Alaska och Yukon. Materialet för denna studie, insamlat av honom under en resa sommaren 1980, behandlas främst som bilaga (s. 218–235). Denna jämförelse ger dock som författaren själv antyder (s. 129) ytterst litet av värde. Den gäller ju en speciell fångst, med *trap-lines*, som har en helt annan jakt-rättslig bakgrund med utövare, sammanlagt 15, av vilka alla utom en invandrat.

I det inledande kapitlet granskar författaren i korthet (s. 5–9) några viktigare verk inom den svenska jaktforskningen, bl. a. de nämnda översikterna av Ekman och Henriksson. Även om man inte i varje avhandling kräver en fullständig genomgång kan det inte hjälpas att granskningen av "tidigare forskning och litteratur" här är alltför knapp. Otillfredsställande är att Arvidson (s. 64) "för att inte onödigtvis tynga framställningen" i fråga om "mera allmänt kända fångstanordning-

ar" uppger sig endast hänvisa till redan utgiven litteratur. Många allmänt kända fångstanordningar behandlas rätt utförligt, t. ex. det gillrade spjutet – av författaren skildrat under den olämpliga termen *självspjut* (s. 69–73). Det borde ha varit angeläget att i olika sammanhang utnyttja sådana skrifter som t. ex. A. Sylvéns uppsatser om tjuvskytta och tjuvskytte i Norrland (Sv. Jägarförbundets tidskr. 1915–16, Från skog och sjö 1927) och olika artiklar av H. Zetterberg, delvis nytryckta i Västerbotten 1981. Här berörs direkt den period som Arvidson undersökt. Att han i fråga om konserveringsmetoderna i ytterst ringa grad utnyttjat den tidigare forskningen avfärdar han med ett osjälvständigt "det har icke ansetts nödvändigt att göra en fullständig litteraturgenomgång" (s. 144).

Analysen av sagesmännen-allmogejägarna, som bl. a. gäller dessas sociala bakgrund och "jaktbakgrund", kompletteras med en väl motiverad belysning av synen på allmogejägarna och jägarnas egen syn på jakten och i synnerhet på de jakt-rättsliga förhållandena. Arvidson skiljer här mellan *olaga* jakt som gäller jakt under fridlyst tid, och *olovlig* jakt, som avser jakt på annans mark. Den starka betoningen av dessa illegala aspekter i olika sammanhang skulle ha förutsatt en betydligt klarare redogörelse för lagstiftningen (s. 61). I lag förbudna redskap och metoder nämns endast i förbigående i not (s. 49). Den lagstiftning som gällde under så gott som hela den undersökta perioden, 1912 års lag om rätt till jakt jämte 1927 års lagändring, är inte ens nämnda.

I likhet med en del andra jaktforskare skiljer Arvidson mellan *fångst*, ett mera passivt fångande av bytet i olika fångstanordningar, och *jakt*, ett aktivt dödande med vapen (s. 10 f.). Då det gäller *fångsten* redogörs för varje djurart skilt för sig. Här liksom i andra sammanhang ger författaren dessutom en belysande översikt i tabellform, en sammanställning av sagesmännens uppgifter om fångstanordningar som använts. Illustrationerna är inte alltid tillräckligt tydliga. I redogörelsen för teknik och metoder med anknytning till *jakten* ägnar Arvidson särskild uppmärksamhet åt jaktvapnen och hundarna, där han kan göra värdefulla iakttagelser. Detsamma kan sägas om hans diskussion av konserveringsmetoderna, närmast i bioekonomisk belysning. En brist är att Arvidson inte ens i detta sammanhang anlitat kvinnliga sagesmän.

Att avhandlingen tillkommit inom två olika institutioner har inte enbart haft positiva följder. Då de mera ekonomisk-historiska avsnitten börjar

(med tillvaratagandet av jaktbytet s. 127 ff.) startar avhandlingen s. a. s. på nytt, med en ny bakgrundsdiskussion. Framställningen får långt tillbakablickande perspektiv.

Enligt min uppfattning har Arvidson alltför ensidigt betonat det olagliga i jakten i samband med bytets tillvaratagande och konservering. Han förbigår det primära: transportproblemen, i synnerhet då det gäller tillvaratagandet av köttet från en hel älg. Å andra sidan diskuteras inte olaglighetens eventuella inverkan på fångstmetoderna. Fångst-anordningarna är ju ofta såväl "tysta" som svåra att förknippa med en bestämd jägare. Däremot påpekar författaren helt riktigt (s. 108) vikten av att jägaren nedlade bytet med första skottet — en enda knall.

Till det positiva hör Arvidsons försök att uppskatta jaktens ekonomiska betydelse. Att också fisket nu introduceras finner jag dock helt omotiverat. Arvidsons egen motivering (s. 13), att fisket "visade sig oväntat intressant", väger lätt. Bedömningen av jaktens betydelse bygger dels på sagesmännens egen uppskattning (av förhållanden långt tillbaka i tiden), dels på officiell konsumtionsstatistik och uppgifter bl. a. om hushållens årsinkomster enligt Socialstyrelsens betänkande 1938 rörande skogsbygdens arbets- och levnadsvillkor. Här eftersträvar Arvidson således en bedömning av jaktens andel i sagesmännens försörjning. Det direkta penningvärdet av sagesmännens jakt och fångst, omfattande såväl försålt som inom hushållet förbrukat vilt, har bestämts dels på basen av sagesmännens egna uppgifter om mängden av olika viltslag som erhöles under ett jaktår, dels av de priser som då betalades för respektive viltslag. Här föreligger förståeligt nog stora svårigheter att finna någorlunda säkert och direkt belysande källmaterial. Arvidson når med sina beräkningar dels sagesmännens inkomst under jaktåret, dels deras inkomst per jakttag under det uppgivna året (s. 187). Redovisningen sker här liksom i fråga om andra kapitel också länsvis och med belysande diagram och tabeller.

Vad som sist och slutligen karakteriserar den nordsvenska allmogejakten under perioden 1920—1940 blir enligt min bedömning inte riktigt klart, delvis på grund av några motstridiga omdömen som insmugit sig. Arvidsons utgångspunkt är (s. 21) hans "övertygelse att ingen annan tjuogoårig epok i vår jaktliga historia genomgått en så djupgående förändring i jaktens utövande och villkor" som just denna period, då (s. 1) "den gamla fångs-

ten med giller och fallor" i stort sett upphörde, samtidigt som "en ny lagstiftning 1938 lade grunden till stora förändringar i jaktens organisation och metoder". Senare i avhandlingen (s. 125) fällt omdömen som att "hela förra hälften av 1900-talet, åtminstone fram till 1940, präglades av en allt artfattigare viltfauna, men i övrigt av långsamma och relativt små förändringar i teknik och metoder för jakt och fångst", "de stora förändringarna kom först efter 1940". I fråga om vilttillgången konstateras (s. 51) att stora förändringar inträdde "under det sekel (!) som föregick perioden 1920—1940", vilket främst "tog sig uttryck i att många värdefulla arter försvann". Beträffande lagstiftningen heter det (s. 54) att den nya jaktlagstiftningen 1938 "påverkat jakten under ganska lång tid även före ikraftträdandet", men (s. 60) att en avsevärd fördröjning i accepterandet förefaller att utmärka jaktlagstiftningen i allmänhet.

Trots att man vid en ingående granskning finner skäl till ett flertal anmärkningar mot Arvidsons doktorsavhandling skall de påpekade förtjänsterna här inte undanskymmas. Min uppfattning är att Arvidson med sin avhandling bidragit till den etnologiska jaktforskningen framför allt genom de praktiska tolkningar han med sin långa yrkeserfarenhet i olika sammanhang kunnat ge.

Jens Sigsgaard og Ib Varnild (red.): Det legede vi med... Gammelt legetøj i Danmark. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. København 1982. 337 s., ill.

Dansk kulturhistorisk museumsforening ägnade 1978 årsboken Arv og Eje åt temat "Leg og legetøj". Boken signalerade en strävan efter en fördjupad syn inte bara på leksaken som museiföremål, utan även på "barnens tillvaro och ställning genom tiderna", för att citera en av författarna, Nina Fabricius, som bl. a. behandlade lekens villkor i olika sociala miljöer på landsbygden och i staden. Också leksaken kom sålunda att i Arv og Eje ses i ett vidare perspektiv, i en socialhistorisk och ekologisk kontext. Den av Nefa-Norden 1980 utgivna kommenterade bibliografin "Barnets kulturhistoria i Norden" visade också på ett ökat intresse för barnets värld bland nordiska etnologer, i Sverige manifesterat t. ex. i Stockholms stadsmuseums "Barn i stan" (1979, ny uppl. 1983) i Eva Lis Bjurmans projektundersökningar och i Norge i

bl. a. Landslagets för lokalhistorie temanummer "Barnehistorie" (Heimen 4/1982). Arv og Eje 1978 avslutades med en synpunktsrik artikel av Henrik Vensild på Bornholms museum om principerna för leksaksutställningar. Han poängterade det problematiska i att försöka dels framhäva leksaken som föremål, dels låta den ingå som en del av helheten, t. ex. hemmet. Som genomgående tema för en utställning valdes sålunda leksaken såsom avspeglade de vuxnas värld. Därmed belystes också relationerna mellan barnvärlden och vuxenvärlden. Blickarna riktades också på leksaker med uppfostrande funktion, leksakernas betydelse vid rollfördelningen mellan könen, leksituationen, sociala skillnader, vidare på religiöst, nationellt, politiskt och av reklam påverkade leksaker. Vensild antog att det stora intresset för gamla leksaker i dag kan avspegla en verklighetsflykt – ett tema som museerna också kunde utnyttja.

Litteraturen om speciellt leksaker i Norden har hittills i huvudsak bestått av enskilda uppsatser, främst i museernas årsböcker. De är beskrivande till sin art och tillfredsställer samlarna. Av samma art är de enstaka böcker som utgivits, behandlande enbart vissa typer av leksaker, t. ex. dockor och tennsoldater.

Av översiktskaraktär är föreliggande danska bok redigerad av psykologen och barnboksförfattaren Jens Sigsgaard och museumsinspektören Ib Varnild, föreståndare för bl. a. Nationalmuseets leksakssamling.

Sigsgaard inleder med en mycket inspirerande essä om lekens väsen. Han inringar begreppet lek med hjälp av fenomen som imagination, förmågan att kunna uppleva omvärlden på ett visst sätt, konkret projicerad bl. a. på snart sagt vilka föremål som helst, som i givna situationer fungerar som leksaker. Denna förmåga, som Sigsgaard betraktar som ursprunglig och kreativ, avtar med åren. Men barnens lek är alltid kreativ, rollspelet t. ex. kan baseras på vuxenvärldens roller, men är aldrig passivt härmande, utan snarare kreativt experimenterande. Sigsgaard diskuterar vidare förhållandet mellan fantasi och verklighet. Under leksituationen är leksaken verklighet, med hjälp av leksakerna realiserar och förankras äventyrets drömmar. Förf. betonar "dagdrömmens" betydelse för barnets personlighetsutveckling. Till slut diskuteras den förändring av leksakssortimentet industrin åstadkommit, främst leksakernas standardisering. Parallellt därmed har småbarns uppfostran

institutionaliserats i daghem med vidsträckt påverkan. Övriga påfallande tendenser är intresset för s. k. traditionsleksaker, nationellt betonade kopior av folkliga leksaker av naturmaterial. Vidare leksaksålderns krympning till förmån för hobbyartiklar och elektronisk apparatur. Slutligen noteras den äldre generationens samlarintresse för klassiska leksaker, t. ex. dockor från olika tider.

Det är att beklaga att Sigsgaards inledning inte utvidgats till ett helt avsnitt i boken, då hade klyftan mellan hans tankar och den museala föremålsrekvisita som sedan presenteras i form av detaljerade kapitel, kanske tätt sig mindre markant. Som det nu är saknar man spår av hans tankar i materialbehandlingen. Författarna har låtit materialet tala.

"Primitiva leksaker och traditionslek", av Holger Rasmussen, är en på muntlig tradition baserad översikt av leksaker av naturmaterial, presenterade enligt lekar och typer. "Lekdockor och docklek", av Birgit Fischer, redovisar på samma sätt material och typer i kronologisk ordning, också för kläder och tillbehör, möbler och serviser, dockskåp med inventarier. "Närmiljön i litet format" är Bengt Jacobssons tema. Han tar fasta på imitation och rollspel, men leksakerna som presenteras är för det mesta producerade av de vuxna. Jacobsson fortsätter med ett kapitel om uppställningsleksaker i serier, främst tennsoldater. Ib Varnild skriver om rörliga, mekaniska och fysikaliska leksaker, vidare ett annat kapitel om spel och bilder för barn. I bakgrunden skymtar också huru spelen avspeglat tidens samhällsideal, historiska och politiska situationer. Bokens sista kapitel, av Grete Rung och Inger Tolstrup, gäller de pedagogiska leksakernas framväxt under 1700- och 1800-talen. Parallellt därmed sker inskränkningen av leken till enbart barnkammarvärlden. Förf. behandlar Fröbel, Montessori och andra påverkare då det gäller leksakstyperna. – Boken har en diger not- och källförteckning. Författarna har också vinnlagt sig om att förmedla kontexten kring föremålen genom talrika citat ur samtida källor, memoarer och tidsningsnotiser, bl. a. den tidiga reklamen.

Det är ett enormt arbete som ligger bakom denna encyklopedi av bestående nordiskt värde, samma strömningar då det gäller leksaksimporten och -fabrikationen kan ju spåras på flera håll. Det är den museala synen på leksaken som här blir kartlagd. Museernas insamling av leksaker börjar ju när vuxensynen på leksaken stabiliserats i slutet av 1800-talet. Vad barnen lekt med då de vuxna ej

sett på, liksom fantasins ögonblicksleksaker och föremålets förvandlingar, har vuxenvärlden aldrig uppfattat som leksaker. Också museisynen representerar ju vuxensynen. Författarna gör flera träffande iakttagelser om "självgjorda leksaker" (s. 15), leksakerna som redskap för fantasin (s. 44), dockorna som projektioner av vuxenkänslor och ideal om skönhet och kvalitet (s. 87) och barnets roll än som betraktare av leksaken, än som en aktiv manipulerare av föremålet (s. 158). Men museernas samlingar jämte uppteckningar ger tydligen få möjligheter till utblickar i Sigsgaards anda och i ett mera kulturantropologiskt perspektiv. EvaLis Bjurman riktade i artikeln "En fotboll av hopskrynkade tidningar" (Rig 1980:3) blickarna på dokumentation av hemgjorda leksaker, bl. a. genom rekonstruktion efter gammalt folks anvisningar.

Det är att hoppas att den nordiska leksaksforskningen i fortsättningen också skulle inriktas på den leksaksvärld som ligger utanför det vuxenproducerade leksakssortimentet och som likväl kanske utgör den mest essentiella delen av den lekvärld som ohjälpligt förgår med uppväxandet. Inspirerande översiktliga studier över barnets värld som också etnologerna härvidlag bör ta fasta på finns det redan gott om. Här skall endast hänvisas till: "Das Kinderspiel", teoretiska artiklar redigerade av Andreas Flitner (4 uppl., München 1978), "Kritische Stichwörter zur Kinderkultur" (München 1978), antologin "Barnet blir barn" (da. uppl. 1981, Barrikaden 1983) och Göte Klingbergs studie över "De främmande världarna" i barn- och ungdomslitteraturen (1980).

Bo Lönnqvist

Birgit Petersson: Den farliga underklassen. Studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige. Diss. Umeå. Umeå studies in humanity; 53. English summary. Almqvist & Wiksell International. Stockholm 1983. 308 s.

Det är en välkänd kunskap att 1800-talets mest påfallande demografiska rörelse utgjordes av en stor befolkningsökning, vilken framför allt berörde landsbygdens lägre sociala kategorier – de obesuttna – torpare, statare, backstugusittare och allehanda arbetare inom jordbruket. Denna befolkningsexplosion skapade ett landsbygdsprole-

tariat som först kunde börja absorberas mot slutet av 1800-talet genom emigration, intensifierad industrialisering och urbanisering.

Under namnet av "den sociala frågan" manas denna omfattande skara av oförsörjda eller marginellt försörjda människor fram i den politiska debatten som ett farligt underklasspöke – ett moraliskt, socialt och ekonomiskt hot mot de härskande klassernas trygghet.

Birgit Petersson tar sin utgångspunkt i denna politiskt-ideologiska debatt, som hade sitt mest intensiva skede under 1830- och 40-talen med efterdyningar in mot 1860-talet. På historikers vis låter hon också samma period bilda en trygg tidsmässig inramning för sitt forskningsfält. Decennierna, som studeras, tillhör således den epok som föregick det svenska industrialiseringsskedet i dess mer dynamiska bemärkelse. Inledningsvis framför hon hypotesen att visionen av "den farliga underklassen" kan vara en politisk mytbildning utan förankring i en dåtida verklighet. Den eventuella visionen måste därför prövas utifrån ett empiriskt källmaterial. Hennes inledande frågeställning får därefter löpa som ett samlande tema genom hennes mycket kunskapsrika men bitvis väl omständliga framställning. Petersson äger en lust och förmåga till en målände och detaljerad historiebeteckning, som kunde skapat ett svårforcerat kunskapspanorama, om inte just detta problem-tema fått bilda en pedagogisk bro genom den nästan 300 sidor långa avhandlingen. Hur har denna rädsla för underklassen uppstått och vad hade den för konkret bakgrund i det svenska samhället under den studerade tidsepoken, lyder således hennes centrala frågor.

En skicklig metodisk disciplinering utgör ett andra medel för författaren att skapa klarhet och logik i denna omfattande kunskapsredovisning, samtidigt som den ger henne möjlighet att utföra en intresseväckande socialhistorisk analys.

Petersson låter sin problemställning passera genom ett fyrdimensionellt forskningsfilter. I en första fas refererar hon den politiska debatt som fördes i Sverige under den studerade epoken. Hon fångar de olika politiska åsiktsriktningarna som förekom och låter ett antal individuella aktörer framträda med sina personliga ställningstaganden i frågan. Här kan t. ex. nämnas biskop Agardh och prins Oscar. Men även skönlitterära källor beaktas, således hämtar hon tankestoff både från C. J. L. Almqvist och Pehr Thomasson, en av de tidigaste skönlitterära skribenterna från arbetarnas egna

led. Flertalet av de politiska debattörerna visar sig ha konservativ förankring och det är framför allt deras syn på underklassen som ett potentiellt revolutionärt hot som dominerade tidens ideologiska bild.

I förbigående nämner Petersson den mer romantiska synen på "folket" som Nils-Arvid Bringéus diskuterar under en mer kulturanalytisk infallsvinkel i boken "Människan som kulturvarsel", vilken "folkbegrepps"-diskussion i stora delar går tillbaka på hans studier av Gunnar Olof Hyltén-Cavallius' "Värend och virdarne". För en kulturvetare kan det här öppna sig fruktbara vetenskapliga anknytningspunkter mellan det etnologiska "folk-begreppet" och den politiskt-ideologiska underklassvision, som historikerna avtäckt.

Den hotfulla proletariatsbild, som Petersson först genomlyser utifrån debatten på rikspanet, prövas sedan på tre underordnade nivåer – den regionala, den lokala och fattigfolkets egen konkreta mikroverld. Det regionala planet belyses med källmaterial från 1860-talet och även mikrostudien vill försöka rekonstruera levnadsförhållandena under denna tid.

Den regionala undersökningsenheten utgörs av Malmö stad med fyra omkringliggande landsbygdshärader och grips via statistiska hårddata. Genom ett skickligt och mödosamt demografiskt arbete undersöker hon brottslingarna i urban och pagan miljö och sorterar fram många intressanta skillnader och nyanser både längs med land/stad- och könsaxeln. Hennes huvudresultat med utgångspunkt i brottsstatistiken utgörs av den intressanta vetenskapliga iakttagelsen att det finns typiska högststatus- och typiska lågstatusbrott samt att underklassens brottslighet inte är påfallande omfattande eller särskilt "farlig" till sin karaktär. Den består framför allt av s. k. "nödkriminalitet", t. ex. smärre egendomsbrott som snatterier. Och dessa lagöverträdelser företogs framför allt av en skara utarmade människor i trängda ekonomiska förhållanden, vars svaga sociala potential knappast kunde erbjuda något reellt hot mot överklassen. En talande bild av dåtidens sociala problem lämnar också avtryck i brottsstatistiken i form av förseelser under brännvinets inflytande.

På den lokala nivån utgår Petersson från sockens officiella värld. Det är sockenstämmornas beslut och förordningar i några landsbygdskommuner, som får bilda basmaterial för en analys av de lokala myndigheternas inställning till och eventuella hotkänsla inför bygdens fattiga innevånare.

Ej heller här finner författaren det motiverat att tala om något verkligt hot. I sockenarkivalierna framträder däremot det patriarkala samhället under hustavlans ideologi med all önskvärd tydlighet. Godsägare, präst och besuttna bönder försöker styra de obesuttnas livsföring med kraft av sin patriarkala auktoritet och efter sina egna normer och värderingar.

Den fjärde nivån är den ur etnologisk synpunkt mest intressanta. Här använder författaren vårt välkända traditionsmaterial med uppteckningar från Nordiska museet och Folklivsarkivet i Lund. Med hjälp av dessa s. k. mjukdata tecknar hon en fylig och levande bild av fattigbefolkningen i en "utanvids-bebyggelse" – "slättafolket" kallat. Ej heller här kan hon finna underlaget för den hotbild som existerar i den politiska debatten. Denna grupp småfolk på Lyngby slätter i Bara härad kan i sitt armod och i sin sociala marginalitet knappast fungera som en utmaning mot de besuttna klasserna eller skapa ett reellt hot mot deras prioriterade ställning. Mer än den ordinära landsbygdsbefolkningen utövar dock slättafolket, icke oväntat, "nödkriminalitet" i form av snatterier och andra tillgrepp för att klara existensminimum.

Peterssons källmaterial eller hennes deskriptiva framställning av denna skånska utanvidsbebyggelse erbjuder förvisso inga nyheter för en etnolog. Det originella i hennes framställning utgör däremot hennes ambition och förmåga att sätta in denna fattigmiljö i ett övergripande politiskt-ideologiskt perspektiv. Detta kan betraktas som en fruktbar tvärvetenskaplig nyorientering i Peterssons avhandling. För en etnolog känns det dessutom skönt att konstatera att traditionsmaterial avtäckes samma verklighetsbild, som en källkritisk historiker prövat på en statistisk hårddata-nivå.

Efter att ha passerat dessa fyra forskningsstationer besvarar författaren slutligen sin fråga om underklassens påstådda farlighet med att hon inte utifrån sina undersökningsresultat kan verifiera någon sådan. Hon menar att bilden av den farliga underklassen i varje fall inte gick tillbaka på någon svensk verklighet. Troligen hade denna ideologiska bild skapats utifrån en annan bakgrund – från det dåtida England, där det växande industriproletariatet utgjorde ett sådant reellt hot. Den svenska dåtida politiska debatten måste betecknas som en utopisk debatt – en framtidsvision om man så vill.

Peterssons slutsatser verkar i varje fall övertygande på en icke-fackhistoriker som mig. Dock

väcker hennes intressanta analys vissa källkritiska funderingar och inspirerar fantasin att bygga vidare utifrån den egna vetenskapliga forskarplatån.

Petersson ser "den sociala frågan" mot bakgrunden av den ökande oron ute i Europa med revolutioner både i Frankrike och England. Och hon omtalar att även i Sverige förekom det oroligheter och bråk, bl. a. mordet på von Fersen och slaget vid Klågerup, för att nämna några. Det hade onekligen varit intressant om författaren något mer ingående belyst den politiska och sociala upptakten till sådana upprorstendenser. Kanske kunde man här finna ett embryo till den politiska debattens mörka orosmoln. Det skulle också varit tacknämligt om Petersson inte begränsat sin närbildssekvens till småfolket i en skånsk landsbygdssocken utan på ett liknande närgånget sätt velat skildra en slumartad stadsmiljö. Kanske skulle hon här finna mer fog för ett svenskt underklassspöke. Men det är möjligt att källmaterial för en dylik studie tryter eller är för svårfångat. Och ingen kan begära att författaren skulle utöka sin redan tidigare ovanligt stora empiriska arbetsbörda. — En något mer omfattande redogörelse för de tidiga folkrörelsernas radikala tendenser skulle också bildat intressant stoff i detta sammanhang.

Slutligen vill jag tillfoga några kulturanalytiska synpunkter med hemortsrätt i etnologiskt debattklimat. Låt mig då börja med en principiell invändning mot författarens sätt att avstå ifrån att definiera ett nyckelord i framställningen, nämligen ordet "underklass". Därigenom undviker hon också att ta ställning i viktiga klassgräns- och klassstrukturfrågor. Underklass relateras i stället till en mycket grundligt redovisad historisk forskning omkring de lägre socialgruppernas tillväxt på landsbygden, men själva begreppet som sådant får hos författaren anta en mer generell karaktär. Just detta diffusa begrepp har därför förlett Petersson att ibland se på underklassen som ett distinkt proletariat, ibland som lägre folkgrupper i allmänhet, vars "låghet" definieras i relation till andra klassers högre sociala dignitet. Och till dessa "låga" kategorier kan t. o. m. bönderna någon gång få lämna socialt material.

Det är troligen denna brist på definitionsmissig konsekvens som lockar författaren att som källa för överklassens syn på underklassen utnyttja överflödsförordningarna från olika årtal under 1800-talet. Men dessa förordningar handlade inte a priori om något landsbygdsproletariat utan om myndigheternas försök att klart åtskilja och reglera

de etablerade ståndens gränser gentemot varandra. Och det lägsta ståndet i detta fall var nog i allmänhet bönderna. Den "fattiga underklassen" var på grund av sina knappa tillgångar förmodligen ej aktuell i denna statligt-ekonomiska förmyndarpolitik.

Som etnolog vill jag också hänvisa till en inomvetenskaplig diskussion av intresse för problematiken kring klassgränser. En uppmärksam kulturalanalytisk teori säger att osäkerheten gentemot andra socialgrupper — främst då av lägre karaktär — förstärks då klassgränserna är diffusa. Åke Daun initierar sådana tankegångar för att förklara alienationstendenserna i modern storstadsmiljö. Frykman och Löfgren för i "Den kultiverade människan" över diskussionen till den viktorianska samhällsmoralen och Anders Gustavsson genomarbetar i sin bok om Sommargäster och bofasta i ett skärgårdssamhälle teorin utifrån ett gediget material.

Jag antar att en mer pregnant formulering av underklassbegreppet liksom kanske också en definition av den revolutionära idén skulle kunna sätta in Peterssons avhandling i en intresseväckande historisk teoridebatt.

Låt mig avslutningsvis tillfoga att dessa klåfingriga anmärkningar från en företrädare för en annan vetenskap blott utgör bevis på att jag stimulerats av Birgit Peterssons forskning. Det är en gedigen, välskriven och tvärvetenskapligt väsentlig avhandling som föreligger med flera partier av stort intresse för etnologin. Författarens stora beläsenhet i etnologisk litteratur är markant. Jag finner det närmast lovvärt att konstatera att hon trots detta aldrig förlorar sin historiska identitet och att hon inte försöker tillämpa kulturanalytiska resonemang. Etnolog eller historiker blir man förvisso först efter en lång inlärningsperiod. Men Birgit Petersson visar en förståelse för etnologins holistiska synsätt som är glädjande. Det är all anledning att observera vad som händer inom den historiska vetenskapen efter denna konstruktiva öppning mot den etnologiska forskningen.

Gunilla Kjellman

Ulf Beijbom: Australienfararna. Vårt märkligaste utvandringsäventyr. LT:s förlag. Stockholm 1983. 287 s., ill.

Redan i förlagsreklamen om Ulf Beijboms bok

”Australienfararna” förutskickas yad läsaren har att vänta. Häri beskrivs den således som en ”fantasi-gående skildring”. ”Karl Oskar och Kristina ter sig som vardagsmänniskor i jämförelse med australienfararna” etc. Bokens underrubrik är ”vårt märkligaste utvandringsäventyr” och i kapitelrubrikerna används ord som ”drömmar”, ”guldfeber”, ”karlakarlar” och ”gyllene västern” m. m.

Läsaren *föväntar sig* alltså en skildring av ett stycke svensk historia med mängder av roande äventyr, ohyggliga strapatser, lycköskare, driftiga, framgångsrika människor och märkliga gestalter.

Läsaren *finner* en bred översiktlig framställning om Australiens upptäckt och kolonisering med betoning på episoder sådana som impulserna från Linné och Solander, kapten James Cooks världsomsegling med ”Edeavour” 1770, pionjärer med kedjade kolonister, ”convicts”, från 1788, inlandets öppnande för färavel från 1813, de första besuttna lantbrukarna, ”squatters”, och de mer ordinarie invandrarna, ”selectors” (utväljare av land), som lade beslag på 40–320 acres regeringsland, vilka de skulle odla upp och avbetala på 20 år.

Svenskarna kommer här in genom den skånskfödde grosshandlaren Carl Fredrik Liljevalch, som 1840 låg bakom vår första organiserade sjötrafik på Australien, då guldfebern når Sverige 1852; och just i och med guldruschen i Victoria med pionjärer som göteborgaren M. F. Lindquist, östgötarna C. A. Egerström och Carl Lagergren samt den märkliga smålandsfödde prästen Per Pehrsson Wideman, som på 1840-talet var komminister i Hol utanför Alingsås, och som kom att anordna gudstjänster för guldgrävande skandinaver, men som dog ensam och utfattig. Vidare genom den guldgrävande journalisten Corfitz Cronqvist. Denne skrev artiklar i ”Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning” och grundade 1857 tidningen ”Norden” i Melbourne. Och genom den avsigkomne ”bättre-mans-sonen” Ivan Feodor Billmanson från Sala-trakten, vars rehabilitering låg i guldfälens rikedomar och vars märkliga brevsamling från 1850 till 1872 är bevarad.

Skildringen kan, trots att historikern för vissa perioder har ett bräckligt underlagsmaterial, löpa vidare med ”odlingsgränsens frontsoldater”, då de stora landarealerna 1862 öppnades. Den gör det med stöd av Theodor Fischers bok ”Vagabondliv i Australien” 1879. Fischer vandrade över nyodlade slätter och bland färklippare som en fullfjädrad

”swagman”, australisk vagabond. Med stöd av Per Johnson från Kristinehamn, som i boken ”Mina upplevelser i Australien” (1925) berättat om ullhantering och om lantarbetares liv vid Murray River. Tack vare C. A. Egerströms ”Borta är bra, men hemma är bäst” (1859), vari livet på cattlestations skildras från boskapskarlens (”the stockman”) vardag. Samt tack vare Per Olsson-Seffers ”Queensland. Framtidslandet i Australien” (1902), Jens Lyngs ”Skandinaverne i Australien” (1901) och Theodor Knös ”Lifvet i Australien” (1875) med Queenslands uppodling, möjliggjord genom 1860 års ”Immigration Act” och genom fria resor från Hamburg.

När Ulf Beijbom kommer in på 1900-talet har han ett större material att repliera på och behöver inte längre använda sin flödande penna till att komplettera med där så synt nödvändigt. Nu finns Magni Håkanssons från Urshult dagböcker (d. 1928) från sockerrörsodlaren miljö i Mourilyan i Queensland, Eric Hultmans böcker (1907, 1910, 1915) om bl. a. ”Göteborgs-Jim”, Johan Petersson från Majorna, och sjökaptten Eric Åbergs memoarer (1977) samt C. E. Rahms minnen (1964) om sjömän som simmade i land, om rymningar och äventyr på ”vetetraden” Australien-England.

I de båda avslutande kapitlen om ”Svenskar i Melbourne och Sydney” och ”Drömmen om Australien lever än” har författaren haft ett mycket rikt personhistoriskt material till sitt förfogande alltifrån William Kopsens dagbok (bearbetad av Ludvig Nordström 1933), gymnastikdirektör Lars Johan Jonssons personliga handlingar, organisten Magnus Lagerlöfs personhistoriska material, borgmästaren Ernst Oscar Lundgrens memoarer till alla de uppteckningar och anteckningar som det antipodiska forskningsprojektet samlade in på fältet och i arkiven i Australien åren kring 1980. I detta stora projekt, som organiserades av Ulf Beijbom med Emigrantinstitutet i Växjö såsom bas, arbetade Ivo Holmqvist, Olavi Koivukangas, James Sanderson samt undertecknad.

I antipod-materialet återfinns ett tusental nordbor i Australien, dels intervjuer med flera hundra nu aktiva, dels vittnesbörd om många av dem som verkat där under 1900-talet, t. ex. generalkonsuln Carl Birger Mörner, operasångerskan Agnes Jansson, sekreteraren vid svenska handelskammaren i Sydney Gustaf Lindgren, direktören Birger Frisk, Sydney, (broder till f. rektorn för Göteborgs universitet Hjalmar Frisk), gruvarbetaren Finn So-

rensen och advokaten Hans Borgar, Mount Isa, butiksföreståndarinnan Linnea Johansson-Musil, Camberra, och många, många andra. För dem som arbetade med "antipod-projektet" utgjorde svenska kyrkan i Melbourne en replikpunkt med pastorerna Lage Tyréus och Håkan Eilert i spetsen. Den senare har nyligen (1981) givit ut "Källa invid öknens rand, en bok om svenskar och svenskt kyrkoliv i Melbourne 1856-1981".

Avslutningsvis vill jag bekräfta att läsaren av Ulf Beijboms bok får sig mycken kunskap till livs. Det är en skildring gjord med den journalistiska färdighet denne vetenskapsman även besitter. Man har det trivsamt i hans sällskap och njuter av hans träffsäkerhet i ordvalen och i karakteriseringarna.

Allan T. Nilson

Axel Grandell: Karvstocken. En förbisedd kulturbärare. Ekenäs 1982. 161 s., ill.

Svenskarna är världens mest välorganiserade folk (åtminstone bland de folk där organisering är någonting frivilligt). Detta har sina rötter i en mycket stark byorganisation som med fri religion och nykterhet gick över i folkrörelser. Den starka byorganisationen i Sverige hade kunnat utvecklas till stor del tack vare feodalismens relativt svaga ställning. Under sin högsta och mest utvecklade nivå hade by- och sockenorganisationerna utvecklat sinnrika och invecklade former i flera olika typer av lagbildningar. Jämfört med våra dagars föreningar fanns det dock en klar begränsning i bristen på skriv- och läskunniga medlemmar och även i pappersbristen. De pappersmängder som våra dagars föreningsliv avsetter motsvarades istället av mängder av karvstockar, byklubbor etc. (Skrivna protokoll förekom, men var sällsynta.) Kallelsen ersattes av budkavlen, protokollet av olika slags kavlar, protokollsutdraget som berättigar ordförande och kassör till uttag på banken ersattes av åldermansstaven, medlemslistor av bomärkeskavlar. Denna rika flora av pinnar med inskurna prickar, streck och kryss kan för en ovan betraktare te sig nog så ointressanta, men är i själva verket mättade med innehåll och berättar om ett föreningsliv som styrde en stor del av den tidens samhällsliv.

Den finske forskaren Axel Grandell har gjort en systematisering av de olika typerna av karvstockar och beskrivit deras funktion. Kanske inte helt förvånande är att Nordiska museet har världens största samling av sådana stockar. Grandell har utnyttjat denna samling, liksom norska, danska och naturligtvis finska samlingar. Han beskriver också hur bruket att föra räkenskaper på pinnar sträcker sig tillbaka till medeltiden och ännu längre. Karvstocken spelade en stor roll inom en rad olika områden, exempelvis inom handel och kanske särskilt vid uppbärandet av skatt. Han pekar bland annat på att en av de mest betydelsefulla skatterna i det medeltida Europa, den som på franska kallas "taille", har ett namn som egentligen betyder karvstock. Skatteuppbörd med karvstock upphörde så småningom, i Sverige på 1600-talet.

Tyngdpunkten i boken ligger på 1800-talets bysamfund. Författaren redogör för de olika punkter som skulle protokollföras och regleras med olika kavlar: bydagsverkskavle, kvarnkavle, sågkavle, soldatkavle, gästabudskavle, gravkavle, fattigkavle, plogkavle (för snöplogning), vallgångskavle etc. Han visar på skillnaden mellan räknekavlar, där man skrev upp vad var och en åstadkommit, och turgångskavlar där den som skulle utföra något fick och innehade kavlen, eller klubban som den då ofta kallades.

Ett annat område där karvstocken länge och framgångsrikt konkurrerade med det på papper skrivna var vid leveranser, kreditgivning och liknande transaktioner mellan två parter. Man använde då en tudelad, eller gaffelformad, karvstock där givare och mottagare hade var sin del. När transaktionen var utförd lade de samman sina delar av stocken och drog en skåra tvärs över båda delarna. Detta var en redovisning av kollevaranser, köpmannakredit, dagsverken, betald lön eller liknande, som var enkel att utföra och så gott som omöjlig att förfalska. Idag kräver sådana transaktioner mycket pappersexercis. Det var genom dessa tudelade stockar med deras genialt enkla och säkra redovisningsteknik som författaren leddes in på ämnet. Axel Grandell har nämligen varit professor i företagsekonomi vid Handelshögskolan vid Åbo akademi.

Boken innehåller ett stort antal bilder på karvstockar av olika slag.

Janken Myrdal

Aktuella böcker från **NORDISKA MUSEET**

Anläggarminnen

Red av Mats Rehnberg
Svenskt liv och arbete nr 32.
Pris: 60:—.

Sigurd Erixon

Byar, gårdar och hus under Bjärka-Säby
Red av Göran Rosander
Pris: 160:—.

Fataburen 1983

Nordiska museets och Skansens årsbok behandlar detta år museets samlingar ur olika aspekter.
Pris: 110:—.

Eva Fägerborg, Karin Lindvall och Annette Rosengren

Töreboda — Ett samhälle vid räls och kanal.
Pris: 90:—.

Valfrid Larsson

En Skånebonde
Lantbrukarliv vid sekelskiftet i Ingelstad på Ängelholmsslätten.
Pris: 32:—.

Lena A:son Palmqvist

Building Traditions among Swedish Settlers in Rural Minnesota
Material culture — reflecting persistence or decline of traditions.
Pris: 60:—.

Priserna exkl moms.

Genom bokhandeln eller direkt från

NORDISKA MUSEET

Bokförmedlingen
115 21 STOCKHOLM
tel 08/22 41 20

Nya böcker från

NORDISKA MUSEET

Redare i Roslagen

Segelfartygsrederier och deras verksamhet i gamla Vätö socken
av *Kerstin G:son Berg*

Nordiska museets Handlingar 100. Pris 190:—.

Redare i Roslagen skildrar utvecklingen i den främsta skeppsbyggeri-socknen, Vätö med Björkö-Arholma, från dess anspråkslösa början på 1500-talet över storhetstiden på 1800-talet fram till det bittra slutet, då vinden som kraftkälla besegrades av ångan.

Hamnens arbetare

En etnologisk undersökning av stuveriarbetet i Göteborg
av *Anders Björklund*

Nordiska museets Handlingar 101. Pris 130:—.

Hamnens arbetare skildras som ett kollektiv i ständigt försvar av egna livsstilar. Detta tema genomsyrar boken och knyter dåtid till nutid. Som avslutning granskas drag ur arbetarnas liv i hamnen, som levat kvar under 100 år av ständig förändring.

Anläggarna

En studie av yrkesvillkor och yrkeskultur i väg- och vattenbyggnadsbranschen

av *Barbro Bursell*

Nordiska museets Handlingar 102 (utkommer i juni). Prel pris 150:—.

Anläggarna har i bokstavig mening lagt grunden till det industrisamhälle vi har idag. Med hjälp av levnadsskildringar och intervjuer skildras de speciella arbetsvillkor och levnadsförhållanden som anläggarna levat under på 1900-talet och som lagt grunden till en egen arbetsgemenskap och yrkeskultur.

Priserna exkl moms.

Genom bokhandeln eller direkt från

NORDISKA MUSEET

Bokförmedlingen

115 21 Stockholm

tel 08/22 41 20